Прот. С. Ярмусь

ПРИЧИНКИ ДО МИСЛІ

про

СУЧАСНЕ ДУШПАСТИРСТВО

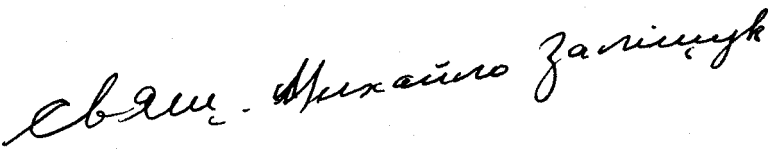

ПРИЧИНКИ ДО МИСЛІ ПРО СУЧАСНЕ ДУШПАСТИРСТВО

"TSMIS LIBRARY" — SERIES: PASTOROLOGY
No. 1

Stephan Jarmus

A CONTRIBUTION TO THOUGHTS on CONTEMPORARY PASTORSHIP

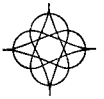

Winnipeg — 1975 — Manitoba

Publication of Theologico-Scientific Metropolitan Ilarion Society

"БІБЛІОТЕКА БНТМІ" — СЕРІЯ: ПАСТОРОЛОГІЯ
Ч. 1

Прот. С. Ярмусь

ПРИЧИНКИ ДО МИСЛІ
про
СУЧАСНЕ ДУШПАСТИРСТВО

diasporiana.org.ua

Вінніпеґ — 1975 — Манітоба

Видання Науково-Богословського Товариства
ім. Митр. Іларіона

ВІД РЕДАКЦІЇ „БІБЛІОТЕКИ БНТМІ"

Президія Богословсько-Наукового Товариства ім. Митрополита Іларіона (Огієнка) на своєму засіданні 8 жовтня 1974 року схвалила проєкт видавання богословсько-наукових праць під назвою „Бібліотека Богословсько-Наукового Товариства ім. Митрополита Іларіона".

Збірник статтей прот. Степана Ярмуся п. н. „Причинки до мислі про сучасне душпастирство" становить собою першу книжкового типу публікацію у схемі „Бібліотеки БНТМІ".

Богословсько-Наукове Товариство ім. Митрополита Іларіона 1974 року почало видавати свій орган — журнал під тією самою назвою — „Віра й Культура", — під якою виходив (до 1967 року) орган Науково-Богословського Товариства, основоположником і незмінним головою якого, також основоположником і редактором його органу, був Митрополит Іларіон.

Президія БНТМІ сподівається, що з ходом часу настане можливість періодично — як місячник, чи принаймні як квартальник — видавати журнал „Віра й Культура".

З уваги на те, що в журналі з технічних причин не можливо публікувати більших праць, які БНТМІ евентуально може отримувати для публікування в рамках його діяльності, Президія постановила оснувати при БНТМІ видавничо-книжковий відділ під назвою „Бібліотека БНТМІ".

Редакція „Бібліотеки БНТМІ"

Вінніпеґ,
1 листопада 1974 р.

Printed by Trident Press Ltd., Winnipeg, Man.

ЗМІСТ

Ст.

ПЕРЕДМОВА 6

ДУШПАСТИРСТВО В ОБЛИЧЧІ ПРОТИ- і БЕЗ-РЕЛІГІЙНИХ ТЕЧІЙ

— Вступ 11
— Доба скептицизму в світі і серед нас 12
— Ознаки нашого часу — різні релігійні шукання 13
— Православне пастирство 15
— Пастир — місіонер на кожному кроці 20
— Пастир — то й провідник 21

ЛЮДИНА І ЗАКОНИ ТВОРЧОСТИ 24

ПОНЯТТЯ ПРО ЩАСТЯ НА ОСНОВІ ФІЛОСОФІЇ СКОВОРОДИ

— Вступ 32
— Елемент щастя в девізі „пізнай самого себе" .. 33
— Щастя людини — в її „сродності" 35
— Щастя в царині необхідного 37
— Щастя в чистоті внутрішнього світу людини 39
— Дружба як категорія щастя 43
— Висновки 45

КЛІНІЧНА ПСИХОТЕРАПІЯ І ДУШПАСТИРСТВО

— Вступні завваги 48
— Основники клінічної психотерапії 49
— Методи наукової психотерапії 50
— Психотерапія нашого часу 55
— Висновки 57

ДО ГЕНЕЗИ Й ІДЕОЛОГІЇ ПРОПОВІДІ

— Походження проповіді та її основне завдання 60
— Головні елементи церковної проповіді 62

ПАРАФІЯЛЬНІ МІСІЇ

— Вступ 66
— Плянування Місії 67
— Спосіб переведення Місії 68
— Місійні виклади 70
— Місійні бесіди в формі дружніх розмов 72
— Час після парафіяльної Місії 74

ENGLISH SUMMARY 76

ПЕРЕДМОВА

„Причинки до мислі про сучасне душпастирство" — це збірка шести статтей, які органічно не так то між собою в'яжуться, але їх зводить у цей збірник одна мета: хоч у маленькій мірі причинитися до розбудження мислі проблемами сучасного пастирства. Ці проблеми, а втім душевні потреби сучасної людини — дуже широкі, а це тільки поширює й поглиблює пастирську відповідальність, — об'єм душпастирської праці.

Минули ті часи, коли священик міг обмежувати свою працю до ролі теурґа (звершування Богослужень та виконування требних чинів); тепер священик мусить присвячувати більше часу, знання та здібностей специфічним потребам людської душі. Ті потреби помножуються щораз більше, а через те й опікунство над людьми ставить пастирям все більші та більші вимоги. Це — всесвітні проблеми сучасного душпастирства.

Дана збірка статтей не може претендувати на авторитетне слово відносно цих проблем. Але, якщо вона стане хоч маленьким причинком до розбудження глибшого задуму про сучасний стан так пастви, як і пастирства, про душевні потреби людей та про відповідне опікунство над ними з боку душпастирства, — то вже й те оправдає появу цієї збірки в формі книжки.

Шість статтей збірника: 1. Душпастирство в обличчі протирелігійних течій, 2. Людина і закони творчости, 3. Поняття про щастя на основі філософії Сковороди, 4. Клінічна психотерапія і душпастирство, 5. До генези й ідеології проповіді та 6. Парафіяльні місії, — це обговорення різних проблем тематично з собою не пов'язаних. Але коли на них подивитися з поземy проблем сучасного душпастирства, то не трудно пізнати, що тема кожної з них стоїть на своєму місці, і що кожна з них заслуговує на увагу душпастиря.

В автора немає найменшого наміру претендувати на те, що порушені питання відносно душевних проблем сучасної людини, а втім і сучасного пастирства тут вичер-

пані — так відносно їхньої глибини, як і самої ширини всієї цієї проблематики. Цей збірник — в нашій богословській літературі, — це несміливі кроки піонерства в цій преважливій ділянці. Проте й ці кроки можуть викликати бажання більших, а навіть великих „пригод" у цій ділянці.

У статті **„Душпастирство в обличчі протирелігійних течій"** робиться спробу подивитися на світ речей через призму ситуації світу в його відношенні до релігії; там є натяки на загальний душевний стан модерної людини, на її потреби й душевні шукання, і коротенько говориться про ролю та можливості теперішнього пастирства.

„Людина і закони творчости" — це стаття, спробою якої є звернути увагу на значення елементу творчости в житті людини, а також на наслідки її бездільного стану. Правильне розв'язання проблеми творчости може мати велике значення для сучасної людини, що не раз починає хворобливо нудити самим життям. А це не абияка пастирська проблема.

Завданням статті **„Поняття про щастя на основі філософії Сковороди"** є продискутувати й насвітлити цю категорію на основі простої і всім доступної філософії Григорія Сковороди. У своєму понятті про щастя Сковорода дуже близький нашим сучасникам християнським екзистенціялістам; ознайомлення з ним може бути корисним так пересічній людині, як і душпастирям, бо в ній чимало добрих думок про людське щастя.

Окреме місце в цій збірці, на нашу думку, належить статті **„Клінічна психотерапія і душпастирство".** Ця стаття розрахована на пастирів, зокрема на тих, кому чужомовна література на цю тему не доступна. Стаття насвітлює цікаву ланку служення людині, але завдання її не повчальне, а більш інформативне. Проте вона може послужити хоч би тільки самим шляхом звернення уваги на деякі важливі речі в ділі лікування душ, і вже це оправдує включення її в цю збірку.

Стаття **„До генези й ідеології проповіді"** має особливу і, думаємо, навіть важливу мету. Генеза проповіді

має своє гомілетичне значення, але важливішою є ідеологія проповіді. У статті робиться спробу вказати, або ставиться натяки на основну ціль проповіді; там покладено натиск на твердження, що завдання проповіді не так археологічне чи історичне, як екзистенціяльне; проповідь бо не тільки згадує минуле, колишнє; вона колишнє реалізує, оприсутнює його в душах людей нашого часу, або просто — **усьогоднює** проповідувану правду. Певно, що така проповідь буде діяти на людей спасально. Переказ історії, оповідання самі собою не спасають, а тільки поширюють знання. У статті робиться спробу показати, що проповідь має спасальне значення. А в пастирстві спасіння душ — найперше.

Остання стаття збірника, **„Парафіяльні місії"**, нічого особливого до нього не вносить, але бодай у рідких випадках може стати в пригоді. А втім, місійна діяльність сьогодні — це така велика справа, на службу якої треба ставити навіть найменшу йоту.

Тим можна було б завершити передмову до „Причинків до мислі про сучасне душпастирство". Але тут ще належить встановити глибшу мету згаданих статтей, — ту мету, яку навіть можна назвати основною ідеєю всієї збірки. Це душпастирство з орієнтацією служення конкретним потребам окремої людини, особливо служення людині в критичному стані.

Справа в тім, що, на нашу думку, вже настає час, коли не пошкодить зробити деяку переорієнтацію й уточнення, або поставлення на перше місце понять більш реального й конкретного значення. Ідеться про те, що в нас забагато уваги надається таким збірним поняттям як Церква, народ, громада, і ці поняття часто бувають ідеалізовані, хоч вони не раз являються тільки абстрактами. Підносячи згадані сукупні поняття, часто допускається проочування й занедбування реального поняття про людину — про індивіда. За поняттями Церква, народ, громада не добачується конкретних і конечних потреб індивідуального брата, — часто тієї сотої овечки, якою так глибоко дорожить Господь (Мт. 18:12). А треба признати, що на-

віть загублена овечка — то не пропавша овечка, яку забувається; то овечка потребуюча помочі: помічної руки, чашки холодної води, приязного погляду, співчуття, доброго слова, товариства. Буває ж бо не раз, що впавшу чи тільки нап'ятновану людину виділяється і соціяльно нівечиться.

Тут треба наголосити, що кожна людська істота — кожна окрема людина, — це унікальна цінність, ніколи неповторна і незнищима сущність. Це — аксіома, яку проповідується і теоретично сприймається легко. А ось тепер, у світлі цього аксіоматичного поняття про людину тільки подумати, що то значило б, коли б у нещасті цієї величної істоти (людина ж бо — це образ і подоба Бога!), в її душевній загрозі-потребі допомогти їй врятуватися, спастися; або з другого боку — занедбати її, або причинитися до її упадку й загибелі на вічність...

Правда, не можна говорити, що сьогодні про людину-індивіда не думають. Думають і дбають, але її бачиться як істоту в приземленому сенсі, і коли змагаються за її добробут, то на увазі мається добробут земний. Це — гуманізм, і до цього в практиці зводиться навіть гуманізм християнський. Але правдиве християнство опікується людською істотою, вбачаючи віковічну цінність в божественній іскрі її життя, якої ні згасити, ні здушити не можна. Людина ж безсмертна. Вічний добробут цієї іскри (спасіння душі) — це категорична місія Церкви Христової взагалі, а християнських пастирів зокрема. Вона також є їхньою відповідальністю.

Тут можна зробити ще й таку замітку: Якщо колись у кого буває безсонна ніч, — йому радиться, в світлі вищесказаного, думати про людину — про індивідуальну людину, про божественну цінність вложену в неї (створену її у формі божественної цінності!), про духовні можливості, які стоять перед нею на шляху вічности, а також про свою евентуальну ролю в реалізації тих можливостей; а та роля може бути позитивна, або й негативна... Такі роздумування можуть залишити в людини далекосяжні творчі наслідки.

Що подиктувало появу цієї збірки? — Велика потреба в нас друкованого матеріялу на порушені тут теми; автор відчув її дуже дошкульно під час викладів предметів пастирського богословія і гомілетики в Колеґії Св. Андрея. Декотрі статті збірника опрацьовано на підставі викладового матеріялу.

**
*

На цьому місці висловлюю сердечну подяку Д-ру Ю. Мулик-Луцикові, моєму колишньому професорові і дорадникові, теперішньому редакторові Богословсько-Наукового Т-ва ім. Митр. Іларіона, за прочитання цього матеріялу і за суттєві поради. Таку ж подяку висловлюю собратові о. прот. А. Тетеренкові, а о. Ігореві Куташеві дякую за переклад моєї передмови на резюме в англійській мові.

Степан Ярмусь

Вінніпеґ, жовтень 1974.

ДУШПАСТИРСТВО В ОБЛИЧЧІ ПРОТИ- І БЕЗ-РЕЛІГІЙНИХ ТЕЧІЙ

ВСТУПНІ ЗАВВАГИ

Історія релігії майже не знає такого часу, коли б духовний розвиток та досвід людини не зазнавав натиску на нього з боку протилежних сил — зовнішніх, або й внутрішніх. При існуванні двох космічних сил — Доброї і Злої, цей спротив є неуникнимий, а являється він уже віковічною долею релігійної істоти. А тяготіння до Добра і Зла — це вже її природній конфлікт . . . перейнятий нею з космосу. Проте, не цей окнфлікт є предметом нашої дискусії; ми ставимо собі завдання продискутувати **сучасні** протирелігійні течії, що зроджуються й розвиваються в площині людського життя, та які є безпосередньою відповідальністю сучасного пастиря.

Наші життєві, так би сказати екзистенціяльні й практичні протирелігійні течії є різні. До них треба віднести атеїзм — войовничий та рівнодушний, матеріялізм — теоретичний і практичний, філософічний і практичний скептицизм та звичайну релігійну рівнодушність, отже — байдужість. І нашим найближчим противником, на мою думку, є саме скептицизм і релігійна рівнодушність, то значить — звичайне лінивe занедбання віри й утрата її без будь-яких мотивів та арґументів.

Щодо атеїзму, матеріялізму та релігійного скептицизму, що покриваються маркою безбожжя, — то про них сучасні мислителі кажуть, що ті табори людей, які себе даним світоглядом характеризують, повно атеїстичними не є (бо, справді, абсолютного атеїста не може бути); вони тільки живуть і заспокоють себе популярним тепер атеїстичним припущенням. Бо у випадкові якоїсь кризи атеїсти, матеріялісти і скептики дуже часто вда-

ються до Бога і в Ньому знаходять рятунок, а згодом повноту життя і святий спокій.

Людина — це релігійна істота з природи; вона всіми своїми душевними силами тяготить до Великого Ідеалу добра, краси й життєвого спокою — до Бога, і тому вона може тільки вдавати із себе атеїста, може припускати, що вона атеїст, але завершеним атеїстом людина ніколи не стане, — просто тому, що вона людина. Тому найчастіше людина тільки релігійний скептик, а не повний атеїст.

ДОБА СКЕПТИЦИЗМУ В СВІТІ І СЕРЕД НАС

Модерний скептицизм, тобто — релігійні сумніви й охолодження віри, — розвивався довгими роками. Його початків треба шукати далеко — в першому успішному виступі людини проти авторитету. Скептицизм має свій зародок в ренесансі — в успішному виступі людини проти авторитету Церкви й церковної власті. Пізніше він був підсилений реформаційним виступом Лютера проти авторитету папи, проти духовенства, але реформаторство все таки ще залишало авторитет Св. Письма. Згодом і авторитетові Св. Письма поставлено виклик. Пізніше, упадок авторитету Церкви і Св. Письма довів до того, що людина почала квестіонувати авторитет Самого Бога.

Так згасала в людині віра, а зроджувався дух безбожжя чи тільки скептицизму. Носії т. зв. відродження й протесту потрудилися багато для ослаблення авторитету Церкви та духовенства; а Французька революція і такі мислителі 19 ст. як Фаєрбах, Карл Маркс, а після них психоаналітик Фройд потрудився стільки, що їхні послідовники перші й теперішні почали говорити про християнську добу, як про щось уже минуле. І цей процес секуляризації чи розцерковлення людини набрав універсального масштабу і завершується на наших очах. Тепер філософічний та воюючий атеїзм, матеріялізм і широко поширений скептицизм опорожнюють людину з віри і Духа Божого прискореним темпом, і самі ми є свідками цього. І все це діється навіть почерез наші школи, уні-

верситети, почерез середники масової комунікації, — бо цьому вже сприяє рівень сучасної культури й цивілізації та ввесь уклад модерного життя. А це в не абиякій мірі торкається і нас — нашого суспільства, а особливо пастирів церковних, отже — нас, бо в цьому процесі наша роля дуже важлива і ми можемо зробити велику роботу, — ми ж бо таки провідники народу і з тим ще багато людей числиться.

ОЗНАКИ НАШОГО ЧАСУ — РІЗНІ РЕЛІГІЙНІ ШУКАННЯ

І так, однією з основних ознак модерної людини є її релігійний скептицизм, ота рівнодушна, а то й лінива утрата віри і, на мою думку, цей стан є гірший і більш загрозливий, ніж воюючий атеїзм чи матеріялізм. Бо воюючий атеїзм — це акція, яка невідмінно викликає релігійну реакцію. А лінивий скептицизм та релігійна рівнодушність невідмінно ведуть людину до духовного зниділня, отже й упадку. Це витворює таку категорію людей, яка не має ніякого смаку, — вона ні тепла, ні зимна, і через те Сам Господь „випльовує" таких людей геть, як сказано в Об'явленні до Ангела Лаодиківської Церкви (Об'явлення 3:16). Це та категорія людей, яка від Церкви відпадає.

Процес, яким намагалися дехристиянізувати людину був довгий і навіть великі представники людського роду змагали до його завершення, — змагалися за це довго й зусильно. І багато людей осягнули безрелігійну свободу і почали жити, як кажеться „без попа і без Бога". Людина звільнилася від Бога, від Його Закону, вийшла поза релігійні обмеження, вийшла поза межі старої релігійної структури, вийшла ніби то на волю — так, як риба із води. Це — сталося, але враз із тим людина затратила щось дуже важливе, — самий сенс життя! А ось тепер про неї вже починають говорити, як про таку, що вона стає розпучливим шукачем за якимсь життєвим сенсом, за сенсом релігійним. І цього факту свідками є ми.

Тепер уже часто стверджується, що сучасна людина стала розпучливим шукачем за релігійним сенсом життя. Процес цього шукання стає дуже енергійним і швидким, а до того також різнородним і мінливим. Тільки за останніх 10-15 років у тому шуканні відбувалися великі процеси, які зроджувалися на релігійному ґрунті, хоч декотрі з них на релігійні зовсім не подібні. Таким визнають феномен гіппізму, звичайну наркоманію, розгнузданий сексуалізм, дух бунту й протесту, а навіть новітній сатанізм. Усе те — це крик людини в її душевному опорожненні, в душевній задусі, — крик людського духа, що утратив, а тепер наново шукає сенсу життя — релігійного сенсу, хоч сам він того може й не знати. Це в тому стані свого духа людина заговорила була про смерть та похорон Самого Бога і ми слухали про це впродовж недавніх 4-5 років.

Але ми чували, і тепер чуємо, і про дещо інше; чуємо про релігійні розрухи, зокрема в колах сучасної молоді. Сюди входить академічне зацікавлення релігією, перейняття деякими колами східнім містицизмом, зацікавлення теперішньою й есхатологічною долею людини, постання молодечих гуртків т. зв. „Христового народу", швидкий розріст до недавна непомітних євангелицьких груп, а в тім мормонів та єговістів і, як останнє явище, — розвиток т. зв. харизматичного руху. Це останнє явище ніби нове, але новим у ньому є тільки сам термін „харизматизм". Бо цей новітній „харизматизм" — це ніщо інше, як намагання привернути нормальне, тобто — правдиве відношення до Бога, до Церкви і взагалі до релігії. Отже сучасний харизматизм — це шукання правдивого сенсу життя, шукання Бога людьми церковними і нецерковними. Його треба трактувати обережено, але легковажити ним не можна.

Усе вищесказане — це дуже часті теми на устах сучасної людини, а також на сторінках сучасної преси. Цими темами починають цікавитися поважно й глибоко. Їх студіють. Проте, той табор людства, який довго старався розрахуватися з Богом, з вірою в Нього та з ре-

лігією взагалі, — коли сам він уже починає невитримувати ним витвореної безрелігійної порожнечі і починає цікавитися релігією наново, — до старих форм релігії він вертатися не хоче. І то не хоче вертатися тому, що носії тих форм не раз бували не такими, як годилося бути; вони часом одне проповідували, а робили друге. Це релігії не помагало. І так, сучасна людина починає нову добу своєї історії — добу туги за насиченням свого духа, добу чисто релігійних шукань. І та душевна туга та шукання проявляються навіть серед тих, які вдають, що їхній скептицизм та релігійна рівнодушність дає їм щастя і душевний спокій. Але ті, що мають до діла з умовим, нервовим та психічним хворінням людей починають доказувати інакше: вони твердять, що люди, хоч і назверх ніби щасливі й контентні, — дуже часто хворіють ментально, нервово й душевно тільки через те, що стали над безоднею душевної порожнечі, затратили священний сенс життя і не можуть своєї порожнечі переносити. Це — трагедія, але християнський пастир, як невтомний душпастир, може дивитися на неї навіть позитивно, бо це поле для його великої й святої душпастирської праці. Добрий бо робітник завжди радий нагодою великих жнив. Душевне хворіння — це турботи для пастиря, і сучасний пастир повинен бути свідомий, що це його природнє поле діяльности і він не повинен відпускати свого місця психіятрам чи комусь іншому.

ПРАВОСЛАВНЕ ПАСТИРСТВО:

(а) Пастирство в ситуації сучасного світу

Усі протирелігійні течії, а навіть деякі по-модерному релігійні, — це не абиякий виклик пастиреві. Це виклик і проблема зокрема тоді, коли пастир не здає собі справи з того, що саме ці течії собою представляють. А сучасний пастир повинен бути добре зорієнтований в обличчі нових подій, запитів та рухів в релігійному світі. Це його сфера діяння і тут він повинен бути фахівцем. Коли ж він ним і не є, але являється душпастирем глибокої віри,

любови до Бога і людей та є пастирем із щирого серця, — то й такий пастир може безбоязно братися за душпастирське діло. Його життя та християнська поведінка може часом промовляти глибше від мудрого слова. Бо слово науки може цікавити глибоко, але світло особистого прикладу та життя промовляє сильніше. Тому, проти сучасних негативних релігійних рухів може стати кожний душпастир — так інтелектуально сильний, як і слабіший, — коли б тільки він був пастирем щирої віри, а особливо повний жертвенної любови до своєї пастви.

Це зокрема стосується нас, з проблемами нашими. Ми ще менше виставлені на те, що б нам треба було протиставитися атеїзмові чи скептицизмові на академічному рівні. І з філософічним матеріялізмом нам не так часто доводиться мати діло. Але ось життєвий скептицизм, релігійна рівнодушність, легкодушне відношення до Слова Божого, до Церкви та до всього святого, — це вже такі явища, які й нас — українських православних пастирів — переслідують на кожному кроці. А давати собі раду з цими проблемами — це вже відповідальність виключно наша. Факт, що ці проблеми в нас є і що вони поширені далеко, — то вже й самі люди говорять нам про це, — говорять навіть під час Сповіді. В усьому тому тільки треба орієнтуватися.

До того, саме теперішнє життя може нести нові проблеми, нові виклики, що вимагають від пастиря скорої орієнтації і правильного суду. І хто, як хто, а сучасний пастир повинен уміти „пізнавати духів" і давати собі з ними раду. Добра освіта та широка ерудиція поможе пастиреві справлятися з такими проблемами, як сучасний науковий атеїзм, скептицизм і кожний пастир повинен озброюватися проти таких течій безнастанно. Добра освіта поможе пастиреві пізнавати ці течії, якими вони по суті є, а добра богословська підготова — дасть на них відповідь. Але в кожному випадкові пастиреві дуже і дуже багато поможе світло його життя — його глибока віра, любов до Бога і людей та свята пастирська поведінка. Це найбільша сила пастиря! Бо коли він зможе

боротися проти неґативних сил самим образом свого життя, — такий пастир буде завжди переможний. Христові противники дуже часто німіли перед Ним тільки через те, що Він закликав їх докорити Йому за гріх. Таку силу пастиреві дає сам спосіб його християнського життя та поступування.

Це один з найкращих засобів боротьби проти будь-яких протирелігійних течій, навіть модерних. Бо коли проти сильних і грізних неґативних впливів пастир стає сміливо і мужньо, то він їх перемагає, бо його справа така, що й сили адові не подолають її, — сказав Сам Ісус Христос. Отже святу перемогу в боротьбі зо злом заповідає Сам Христос. І справді, покажи суворому атеїстові усмішку упевненої віри, і він проти тебе довго стояти не зможе; поясни і покажи безрадісному скептикові релігійний сенс життя, — то й ти збагатієш його щастям. А скільки блаженніший ти, коли зумієш спасально використовувати позитивні релігійні прояви, такі як ось зростаючий харизматизм, євангелизм і ін.

Так, отже, проти атеїзму, матеріялізму та всякого скептицизму виступаємо з непохитною вірою, з повним християнським упевненням та з мужністю, і проти такої міцної лави ніякі протирелігійні течії не встоять. Але з нашого боку треба справжньої апостольської свідомости, мужности, любови до людей та твердої віри.

***

Тут зроблено спробу показати, а то й на основі нових даних доказати, — що так атеїзм, як і матеріялізм та скептицизм, — осягнувши безрелігійну свободу — порожнечу, яка їх довго вабила, — розбиваються в ніщо. А камінь твердої віри буде стояти вічно.

Тепер звернемося до тих справ, з якими пастир має діло найчастіше, і за посередництвом яких може мати велику силу впливу на людей, незважаючи на те, яким є дух даного часу.

(б) **Душпастирство в Богослуженні та в проповіді**

Велику силу впливу на людей має душпастир, що служить біля церковного престолу та проповідує Слово Боже з церковного амвону. Це — так, але вплив з того місця може бути так позитивний, як і негативний. Бо не мало рівнодушного відношення до Церкви й релігії спричиняють таки самі пастирі, — ті, які відносяться до свого священного діла легковажно й рівнодушно. І треба признати, що не мало релігійного скептицизму починається таки в самому священному місці . . . в церкві.

Мало хто з людей скаже нам, що він серцезнавець. Але ось у церкві душу і серце пастиря люди пізнають і бачуть наскірзь. Недарма й наш Шевченко сказав, що й невчене око може вглянути в душу глибоко, і це стосується також пастиря в церкві. Трапляються бо пастирі, які відчитують у церкві молитви і відслужують Богослуження ось так собі просто, щоб виконати обряд. А не можна забувати, що то священик у церкві надає духовного тону всім своїм вірним. І якщо він душевно притуплений, то такими будуть і його вірні. А душевно живий пастир відразу запричащує живим духом усю свою поставу. Тут священик — чи то він служить, чи читає молитву, чи проповідує, — він мусить бути живим, або по-теперішньому — харизматичним. Він перший витворює в церкві живу й святу атмосферу. А як він того не зробить, чи не дбає про те, — від того буде терпіти вся його паства. Треба добре затямити, що то пастирі завдають духовний тон своїм вірним!

Далі, велику ролю в ділі християнізації людей, або й доведення їх до легкодушного відношення до релігії відограє церковна проповідь. І є такі проповідники, яких люди слухають охоче і багато від них навчаються, але є й такі, що люди їх уникають. Усі ми про це дуже добре знаємо.

Не кожний священик може бути золотоустим, але кожний може бути добрим проповідником, — коли б

він і без особливого дару слова проповідував доладу. Але буває так, що й досі проповідники проповідують невдало — бо не говорять того, що треба, або що люди хотіли б слухати.

Коли говорити про вподобу людям проповіді, то найкраще людям слухається та проповідь, яка буває витримана в рамцях теми та настрою даної Неділі чи Свята. Треба знати, що люди, ідучи до церкви, ще вдома входять у настрій даного святкового дня, і того настрою проповідник не повинен порушувати, — хіба тільки з якихсь особливих причин. Але ті причини повинні бути слухачам відомі, тоді порушення даного святкового настрою може бути прийнятним. Інакше, люди будуть розчаровані. Наприклад, пасхальна проповідь на Різдво, а різдвяна на Зелені Свята людей тільки розчарує. Це, правда, крайні приклади, але ми глибоко помилилися б, якщо б припускали, що люди в таких речах не розбираються.

Усе це може виглядати дрібничковим, неважним. Але зберіть більше маленьких дрібниць і киньте їх у душу слабковитої людини, то дуже легко заженете її в єговізм чи кудись інше, або взагалі відженете її від релігії. Таке буває.

Взагалі, коли говорити про амвон, — на амвон несемо тільки Слово Боже, Його Правду і кожний її аспект у свій час, і нічого іншого на амвон не несемо. Лише живим і влучним словом можна поборювати релігійну легкодушність. Далі, все те, що говориться на амвоні, — обов'язково мусить відповідати проголошенню, що воно буде сказане від Імені Отця, і Сина, і Святого Духа, бо тільки так сказане може бути завершене словом „Амінь!"

Це — дуже важливе, бо належить до духовного виховання людей. Ось заговори з амвону про користь для організму часнику, чи про політику, — то тупою буде твоя паства і від недуги скептицизму не відженешся ніколи.

Кожна проповідь повинна бути жива. Її виголошується в Ім'я Живого Бога, і коли її виголошує живий пастир, — то, певно, що така проповідь буде словом жит-

тя. А від живої проповіді — буде жива громада. Тупе чи мертве слово пастиря доводить до того, що в громаді справді може прорости зневірення, а то й повний скептицизм.

ПАСТИР — МІСІОНЕР НА КОЖНОМУ КРОЦІ

Нам не треба вмовляти того, що священик — душпастир не тільки в неділю, але й у будень. Священик — душпастир, — душпастир безнастанний. У будень він все таки завжди з людьми, і як він з ними поводиться, якою мовою говорить і що робить — все те на людей сильно впливає. Вплив пастиря на людей буде добрий, якщо його ніколи не буде покидати пастирська совість і сама свідомість, що те, що він будує в церкві — в невідповідній поведінці з людьми може бути дуже легко зруйноване. А ось використовуй свою зустріч з людьми в будень на посилення того, що проповідуєш-будуєш у церкві — то твоя будівля буде міцна.

Кожне розумне, справді пастирське ходження священика в народ має велике значення. І велике значення має його священна мова з людьми. Але на практиці буває і так, що темою розмови священика з вірними стає виключно щось буденне, а про Боже говориться тільки в церкві... Такий стан речей ненормальний і його треба старатися виправляти. Правда, в розмові на теми релігійні треба також знати міру.

У нас, а тим більше в обличчі сучасного стану речей, повинно бути інакше. Нас, правда, і так не покидають турботи про те, що наші громади не ростуть, а маліють, що силою наших людей зростають інші церкви та віроісповідання, або й збільшуються ряди нерелігійних людей. А чому б так не говорити про те з нашими вірними при кожній нагоді? Чому б не входити в розмови з ними навіть про щось таке, як оті процеси, що їх згадано вище? У порушувану релігійну тему люди часом дуже глибоко входять і бувають вдячні священикові, що дає їм нагоду поговорити на теми релігійні. І такі розмови, певно, згодом доведуть до того, що скептиків у громаді буде менше.

Але, правда, на те треба доброго пастиря, щоб він постійно й при кожній нагоді умів людей християнізувати, наставляти їх увагу на євангельський шлях. Таких пастирів у нас є чимало, але такими можуть бути всі, — коли б тільки було палке хотіння. А це найкраща боротьба проти зневіри і взагалі проти релігійного упадку.

У нас конечно треба виробляти спасальну пастирську любов до людей, пастирське щире вболівання за їхню вічну долю. З таким наставленням пастирська праця піде краще і вона буде успішна.

Пастир також повинен виробляти в собі християнську мужність і тверду надію на перемогу. Це не вигадки, що такі явища як атеїзм, матеріялізм та скептицизм починають тратити ґрунт під собою, а натомість виробляється добрий ґрунт для віри. Цей стан конче треба використовувати! І вже саме те явище повинно виробляти в пастиря наснагу душпастирювати сильніше, душпастирювати краще. Такого пастиря нашій Українській Церкві конечно треба, щоб вона міцніла, бо інакше вона довго встоятись не зможе. Без доброго пастирства атеїзм, матеріялізм, скептицизм та невірство буде розвиватися далі. А добре пастирство може стати проти цих неґативів сміливо і переможньо. Не можна забувати, що євангельську перемогу заповідає своїм послідовникам Сам Господь Ісус Христос. Отож і проти численних протирелігійних течій можна ставати мужньо!

ДУШПАСТИР — ТО Й ПРОВІДНИК

Православний душпастир — це й провідник своєї громади. Образ пастиря-провідника накреслив Сам Пастиреначальник Господь Ісус Христос в десятім розділі Євангелії від Івана. Той образ ставить перед нами доброго пастиря як того, що трудиться в проводі своєї пастви повсякчасно. Між ним і його паствою зберігається живий зв'язок однодушності й любови. Він має провідний авторитетний голос; паства цей голос знає, і йде туди, куди пастир її поведе. Паства шанує такого пастиря, лю-

бить і слухає його. Це святий принцип авторитету пастиря-провідника, що повністю відповідає психологічним принципам доброго пастирства та взагалі провідництва.

Психологія знає цілу низку характеристик доброго провідництва, але в основі кожного типу доброго провідника добачує вміння володіти словом. Цією рисою мусить визначатися кожний провідник, якщо він хоче мати успіх. Це дуже важливе й у душпастирстві. Тому-то впарі з умінням входити в положення людини чи й громади людей, з умінням жити почуттями й прагненнями своєї пастви, — добрий пастир повинен мати також дар слова, безнастанно його виробляти, удосконалювати, плекати. А це й допоможе йому стати на рівень доброго провідника громади. Коли ж до того додати дар зворушувати почування людей та володіти тими почуваннями, — такий пастир невідмінно буде втішатися авторитетом й успіхом. Це пастир живий, пастир добрий.

У дійсності, добрий пастир-провідник не потребує якихсь надзвичайних обдарувань. Успіх має той пастир, що живе почуваннями своєї пастви, що болїє її болями, радується з нею її радощами, мріє її мріями, думає її думками. Такий пастир завжди поведе своїх вірних за собою. Проте він мусить бути в проводі, завжди йти попереду — повно не зливаючись з нею, ані не випереджуючи її надто. Священик є завжди з своїми вірними, але до будь-якого панібратства не допускається. Паства повинна пізнавати свого пастиря як одного із своїх, але священик мусить зберігати святу міру пастирства-провідництва: він стоїть відповідно вище за свою громаду й він завжди є напереді. Надмірне вивищення чи віддалення пастиря від своїх овечок переривае між ними живий взаємнодіючий зв'язок, і так між ними настає відчуження, духовий холод. У такому випадкові творчий елемент душпастирства-провідництва заникає, а настає духовне зубоження так пастви, як і самого пастиря. Тому-то спасальний рівень і спасальну віддаль між священиком і вірними треба відчувати й зберігати, — тоді в

душпастирстві труднощів не буде. До того, коли як коли, а в наш час треба мати на увазі заповіт Ісуса Христа, а саме — треба завжди мати зміїну мудрість й голубину лагідність (Мт. 10:16).

Це так, загально про принципи душпастирського провідництва. І треба знати, що саме ці принципи залишаються чи не найбільш відповідними на наш час, коли пастир мусить працювати в атмосфері вищеобговорених рухів та течій.

Як було завжди, так воно є й сьогодні, що найважливішою силою пастиря є його апостольська щирість, глибока любов до Бога, до Правди та до людей. Це та свята динамічність, яка людей оживляє, облагороднює, підносить, а противні сили перемагає, бо вони не можуть встоятися перед нею. З цією силою пастир може повести за собою великі громади людей. Люди за правдою і добром, за щирістю й ідейністю завжди підуть, бо це їхнє природне добро. Пастиря в цій силі не злякають ніякі противні течії, а навпаки: вони будуть викликати в ньому запал і наснагу до євангельської праці, бо добрий робітник завжди радіє багатством жнив (Ів. 4:35-38). Треба визнати, що наш час і сучасна людина доброго, розсудливого й мужнього пастирства дуже потребують. А щодо протирелігійних течій, то вони доброго пастиря тільки гартують.

ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Franklin L. Baumer, *Religion and the Rise of Scepticism*, Harcourt, Brace & World Inc., New York 1960.
2. Lecture notes, course — *Contemporary Atheism and Belief in God*, given at University of Manitoba by Dr. A. M. Watts.
3. Floyd L. Rush & Philip G. Zimbardo, *Psychology and Life*, Scott, Foresman and Company, Glenview, Illinois, London 1967.

ЛЮДИНА І ЗАКОНИ ТВОРЧОСТИ

Через те, що найменш дослідженою і вивченою істотою, а втім найбільшою проблемою в світі є людина, — думаю, що цю космічну загадку у деяких аспектах треба обговорити. Отже подумаймо дещо про людину, — про людину звичайну, як ми бачимо її в особі чоловіка-жінки, друга-сестри-брата, а навіть підростаючої дитини. Покористувавшись трошки вищою мовою, можна сказати, що такий підхід до людини тепер називають підходом екзистенціяльним.[1] Самозрозуміло, що цей екзистенціяльний підхід стосується людини сучасної — такої, якою вона є, і з якою мається діло щоденно.

Так ось представмо собі образ сучасної людини. Сучасна людина, — що це?

Це, правда, кожний Іван-Степан-Микола, Марія-Ганька чи Христина, що встає вранці, іде до праці, працює, а тоді приходить додому, їсть, десь ходить, щось ще робить чи й вдивляється собі в телевізію; тоді йде спати, встає і знову починає вибрану собі рутину життя і праці.

Це один тип сучасної людини. Цей тип сяк-так собі живе і особливих проблем собою не представляє. Але тепер щораз частіше появляється такий тип людини, який встає вранці і їсть поданий суспільною опікою хліб, а до праці не йде, бо праці не має, або й гірше — працювати не хоче. Цей тип людини нудиться удень, нудиться десь увечір, а тоді спить і так далі, бо й він має свою рутину, — рутину безділля. Цей тип людини — це вже суспільна проблема.

Поставимо перед собою ще й третій тип сучасної людини, як і перших два типи людини здорової, до того забезпеченої необхідними засобами для життя: доробком своїх власних рук, вигідною спадщиною, чи заслуженою пенсією. Це тип старшої людини, який, дякуючи удосконаленню суспільного розвитку й медичної

---

[1] У філософії є два поняття про екзистенціялізм: поняття матеріялістичне і поняття ідеалістичне, а специфічно кажучи — християнське. Отож екзистенціялізм не є один, а два різні екзистенціялізми.

опіки має всі шанси жити спокійно, безжурно й насолоджуватися світом. Але скільки з тих людей вдоволені й щасливі? Чому вони так часто просто проблематично нещасливі?

Навіть поминаючи нашу природню привичку говорити про свою долю песимістично, доводиться сказати, що майже все сучасне людство — нещасливе, і на це є чимало очевидних причин економічних чи політичних. Але чому так часто люди нудяться-нидіють без очевидних причин? Чому людина, яка довго прагне до того, щоб дочекатися такого стану, щоб жити без праці, коли такий час настане, — чому вона так часто свого безділля не може переносити? Чому люди, які йдуть на морально заслужений старечий відпочинок, так скоро хворіють, нидіють, а то й умирають? І врешті, чому відсотково самогубства найчастійше трапляються серед людей багатих, часто навіть мільйонерів?

Тут коротенько скажемо, що раз людина вільно чи невільно розминається із своїм природнім призначенням бути безнастанним творцем і перестає щось творити-робити, — вона тратить моральну базу на щастя, її життя порожніє, тратить сенс, людина розминається з природньою метою життя і тому в більшій чи в меншій мірі починає відчувати нудьгу-нещастя. Дуже часто всякі нервові та психічні недуги розвиваються якраз на цьому ґрунті. Це стверджують психологи.

Людина живе у світі чи й у всесвіті, який греки назвали космосом. А „космос" у грецькій мові означає красу, гармонію, лад, порядок. Це правда, світобудова, що в ній ми живемо, бо Богом проєктовані нате. Це дуже важливе: ми Богом проєктовані жити в центрі цієї космічної гармонії, краси і порядку. Космос — це творіння Боже; ми, люди, також творіння Боже; Бог людину в світ пустив і сказав їй володіти світом. І все це дуже гарне. Сам всесвіт названо космосом, тобто — гармонією-красою, і відразу визнано його добрим; людину сотворив Бог, і вона таке ж гарне творіння, а до того об дарована величезним потенціялом творити добро і бути

щасливою. Але тепер воно щось не так, і людина, замість добра та щастя, дуже часто переживає нещастя. Чому?

Р. Нібур[2] сказав, що Бог пустив людину в світ, — проєктував її в світ, але не вложив у неї творчої програми. Тому-то людина — то компютор без програми; тут вона мусить будувати свою власну програму, мусить програмуватися сама, бо до того жене її в неї вложений біологічно-психологічний закон творчости,[3] який ніби каже людині, що якщо ти будеш мене заспокоювати своєю власною програмою життя і праці, то ти будеш пасувати до всесвітнього ладу й порядку; ти будеш продовжувати в собі Богом започаткований процес творчости і будеш щаслива; коли ж ні, то ти розминаєшся із своєю проєкцією в майбутнє, тратиш сенс життя, не знаєш його мети і так вибиваєшся з річища космічного ладу і щастя.

Тому зрозуміло, чому люди, які мають матеріяльні основи бути щасливими, все таки в життєвій практиці залишаються нещасливими. Вони нещасливі, бо відійшовши від законів творчости, до якої були проєктовані, в них не раз залишається тільки біологічно-матеріяльна база бути щасливими, а психологічно-моральної основи не стає. А вона для щастя необхідна.

Сказано, що творчість ущасливлює людину. Але що до тієї творчости належить?

Треба сказати, що кожна праця — то творчість. Всяка праця, що веде до краси, до ладу та добра — то ущасливлююча творчість. Діла фізичні чи духовні — то творчість. Тому-то кожна праця — усмішка до любого чи нелюбого обличчя — то виявлення елементів творчости, що марно не минає ніколи.

А щодо праці взагалі, то про неї наш сл. п. Учитель

---

[2] Райнголд Нібур — це один з американських мислителів 20-го століття, богослов, соціял-євангелик.

[3] Про значення творчости можна прочитати, між іншим, такі праці мислителів нашого часу:

(а) **Судьба человека** Н. Бердяєва, розділ „Етика творчости". Ця праця поширена в англійській мові: Nicholas Berdyaev, **The Destiny of Man,** Harper Torchbooks 1960, New York.

(б) **Этика преображенного эроса** Б. Вышеславцева, розділ „Правда творчества и истина познания", YMCA Press, Париж 1931.

Митрополит Іларіон навчав, що праця — то щастя, і він працював все своє свідоме життя. Таке життя — то життя творче, щасливе і повне.

Далі, щодо щасливого життя дуже гарну філософію виложив професор Колегії Св. Андрея, сучасний мислитель д-р Юрій Мулик-Луцик в статті „Закон відносності біологічного часу".[4] Там подана філософія про ролю вражень і праці в процесі людського життя. З науки обидвох згаданих наших учителів-філософів робиться один висновок, що бездільне життя — життя порожнє, отже нещасливе, і навпаки.

Тут вартий відмічення той факт, що так Митр. Іларіон, як і професор Мулик-Луцик вбачають у праці глибокі категорії моральні. А російський мислитель Б. Вишеславець каже, що в кожній творчості людини завжди присутній Бог.[5]

Творча праця в житті людини має велике значення. Вона навіть продовжує життя. Німецький поет Ґете, працюючи над своїм твором „Фавст", пережив біологічні межі свого життя на 7 років. Те саме можна сказати і про Митр. Іларіона, що фізично підупав щойно тоді, коли настало ослаблення його пам'яті. А до того він довго перемагав поважні фізичні недотягнення, — перемагав поки міг боротися з безділлям. Так загрози безділля боявся й англійський поет Лорд Теннісон, що в поемі "Ulysses" висловився так:

> How dull it is to pause, to make an end,
> To rust unburnish'd, not to shine in use!
> As though to breathe were life!

Безділля в житті здорової людини — то протиприродній стан і проти нього стають біологічно-психічні закони. А творче життя — то життя повне й щасливе, або — як каже д-р Мулик-Луцик — творчим є те життя, яке є повне вражень.

---

[4] Юрій Мулик-Луцик, „Закон відносності біологічного часу", **Новий Літопис,** ч. 3 (4), Вінніпеґ, 1962.

[5] Б. Вышеславецъ, **Этика преображенного эроса,** YMCA Press, Париж 1931, стор. 86.

Справді, справа вражень — важлива, а навіть дуже цікава. Ось подумайте про своє власне життя: Чи не є воно так, що найцінніші, або найбільш „героїчні" є враження з тих моментів, які доводилося переживати в особливих труднощах? Виходить, що всякі виклики, боротьба з труднощами — це дуже благородні моменти в житті людини. А яку насолоду приносять людині творчі осягнення, — особливо ті, що їх набувається зусильно і тяжко!

Коли людина творить — будь-що робить, а особливо коли творить добро, то вона негайно відчуває, що живе плідно і корисно. Бездільне ж життя моральних утіх нікому не приносить. А втім відомо, що всяке ледарство — то й гріх. Коли ж людське життя проходить нетворчо, то воно межує з тваринним животінням.

Програму звичайного творчого життя накреслив Ісус Христос в розмові з Апостолами про Страшний Суд (Мт. 25:34-46). Та програма повсякденно проста. Ось її основні принципи: голодного — нагодувати; спраглого — напоїти; подорожуючого — в дім прийняти; нагого — одягнути; хворого та ув'язненого — відвідати. Життєва практика каже, що такі діла, коли навіть починаються з нехіттю, — ніколи без завдання добродієві морально задоволення не минають. Хто цю програму заводить у життя і її практикує, — життя того монотонним не буде — просто тому, що всяка праця, кожне діло, добре слово, або й тільки приязна усмішка — це виповнення норм закону творчости. І найменше сповнення норм цього закону уводить людину у Богом створений космічний лад, що доповнює людину добром і щастям. Коли ж сучасна людина не раз просто без причин нещаслива, то повинна знати, що вона розминається з своєю головною місією на цьому світі, і замість творчого веде безплідне життя.

Щодо самої творчости, то вона проявляться в будь-яких ділах людини, особливо в тих випадках, коли людина щось діє-творить з власної ініціятиви, з любов'ю. Усі люди є проєктовані до чогось; кожний з нас має свій природній нахил, вроджені обдарування. З такою потенційною проєкцією ми виходимо у світ, але за саму

програму свого життя і за творче розроблення її відповідаємо самі ми. Це факти життя, і вони диктуються нам біологічно-психічними законами та вимогами космічного ладу.

Це не є якась там абстрактна філософія. Ні, це філософія життєва і кожному легко зрозуміла. Її унагляднює й вияснює сам процес життя. Кажемо, що людина природньо проєктується і тяготить до космічного ладу і знаходить в ньому щастя. Цей лад завжди приваблює й ущасливлює нас, але де він?

Відповідається просто: Космічний лад навколо нас; він у живій і мертвій природі; він на обличчі землі і в космічних просторах. Космічний лад в усьому, що нас милує: в симетрії рослин, в кольорах цвітів, у мистецтві, в симфонії звуків, в гармонії людського життя та в ладі між людьми. До всього того ми, правда, тяготимо з природи, бо в усьому тому бачимо лад, знаходимо спокій, добро і щастя. Це зовнішня гармонія й симфонія життя. Вона очевидна, коли тільки на неї звертається увагу. Це космічний лад, що був пізнаний як добро, коли він виходив з творчих рук Творця. Далі, це світ, у який ми природньо проєктовані.

Але є ще й той світ, з якого ми проєктуємося. Це тайна глибина нашої істоти, наш внутрішній світ, творчий потенціял, що його в центр нашої істоти вложив Сам Творець і відразу виявив, що через те ми Йому уподібнені. На цій основі людину догматичного визнається співтворцем Божим. Це дуже важливе, щоб зрозуміти вартість і значення людини. Тут скажемо, коли Ангельський світ — це тільки світ служебний, бо Ангели служать і Богу, і людям (Євреїв 1:14), то світ людини — це світ творчости, і через те кожна людина повинна бути творчою.

Усе твориво Боже — всесвіт, ще старинні греки називали космосом; а людину вони визнали мікрокосмосом, тобто — маленьким заокругленим у собі світом, який також стоїть на принципах гармонії та внутрішнього ладу. Один з тих принципів — це принцип творчости, що

набрав у людині сили біологічно-психічного закону. Від того закону безкарно відійти не можна. Коли ж людина від нього відходить і починає вести безплідне життя, то вона карається в почуваннях морального опорожнення, безцільности, душевного неспокою, нещастя.[6] Але коли в тому стані людина обмінюється з кимсь іншим тільки добрим словом, — її настрій відразу змінюється і вона почувається краще. І відомо чому так. Ми вже говорили про те, що не тільки великі діла, а ласкава усмішка, тепле слово — це виповнення нашої внутрішньої проєкції творчим змістом, це початки особистого творчого програмування, виповнення життєвого призначення. А сповнення будь-якого обов'язку завжди приносить людині почуття вдоволення та щастя.

Людина не порушує принципів закону творчости, коли вона будь-що діє охоче, а особливо коли вона діє з власної ініціятиви. Ініціятивність — дуже важлива, бо вона стає найкращим відзивом на природню проєкцію людини в космічний лад — у Лад Божественний.

Тому, щоб бути вдоволеною із життя і почуватися щасливо — людина мусить щось діяти-творити. Тільки вона мусить діяти не з принудження, а з охоти, бо принуджена, невільна праця іде проти принципів творчости і щастя людині не приносить.

Отож, нудиться хтось життям? Мучать когось приступи неприємного настрою? Гнобить когось загальна картина сучасного світу? — Починай щось діяти-творити, — починай від веселішого погляду на світ, від приязної усмішки, від доброго слова — одного однісінького доброго слова, і життя твоє почне виповнюватися зовсім іншим змістом, і так станеш на шлях щастя.

Це філософія життя і вона повинна бути життєвою

---

[6] Такий, безцільний, стан — це вже мало що не універсальна ситуація сучасної людини. Віктор Франкл, віденський учений, психолог, так і називає цей стан недугою двадцятого століття. Він говорить про це в своєму творі: V. E. Frankl. **Man's Search for Meaning:** An Introduction to Logotherapy, Pocket Books, New York, 1971, pp. 167 - 171.

філософією кожної людини. До того треба сказати, що вона поволі стає преважливим елементом сучасного душпастирства, а то й філософією пастирства.

На кінець можна поставити питання: Добре, ми погоджуємося з філософією, що творчість має велике ущасливлююче значення. Але як її пізнати, як до тієї творчости взятися?

Відповідь повинна бути проста:

Творчість можна проявляти на кожному кроці. Творчість — це широка царина людського життя й діяльности, і кожна людина творчо обдарована по-своєму: Один творить у сферах інтелектуальних, працює філософічно; другий працює науково; третій лікує людей; той несе розраду нещасним людям; ще хтось ущасливлюється кравецьким фахом, той з любови обробляє землю; матір утішається добрим утриманням свого дому, і навіть висловлений їй комплімент, — усе це разом творить великий космос творчости. Навіть моє складання цих думок, а читачеве терпеливе читання їх вміщують у собі елементи творчости. Отже ми всі можемо бути творцями та будівниками щастя на кожному кроці, — і то просто виконуючи як слід те, до чого хто покликаний.

ПОНЯТТЯ ПРО ЩАСТЯ НА ОСНОВІ ФІЛОСОФІЇ СКОВОРОДИ

ВСТУП

Григорій Савич Сковорода (1722—1794) — український філософ, і як багато інших філософів, — також займався категорією щастя і виробив на нього свій специфічний філософський погляд. Його погляд на щастя — ідеалістичний, християнський, оснований на Священному Писанні і на особистому життєвому досвіді. Сковорода не тільки філософ-теоретик; він філософ живий, що й усю свою науку втілював найперше у власне життя.

Щастя у Сковороди — не абстрактна категорія, не тільки мета людського життя, але й у великій мірі його метода. Тому й уся філософія Сковороди життєва і практична. І коли б так вихідним пунктом трактування щастя у філософії Сковороди умовно зробити його шукальні виклики „Щастя, де ти? Щастя, де ти?", то його відповідь на це: „Ти мати і дім, нині тебе бачу, нині тебе чую",[1] окреслює щастя, де і чим воно для людини є, і так надає йому екзистенціяльного характеру. Таке поняття про щастя можна прослідити в філософії Сковороди про пізнання самого себе, про „сродність" (природнє обдарування людини), про розумне розрізнювання легкого й потрібного в житті від трудного й непотрібного, про спокій серця, про мир, дружбу й любов з людьми та про мир з Господом Богом.

Поняття і трактування щастя у філософії Григорія Сковороди — екзистенціяльне. Для унагляднення цього не можна обмежитись одним-двома філософськими творами Сковороди, а треба вглянути в усі жанри його твор-

1. **Григорій Сковорода — твори в двох томах,** розділ „Сад Божественних пісень", пісня 21-ша, том 2, В-во Академії Наук, Київ 1961, стор. 36. (Далі подається **Твори** із зазначенням тому і сторінки).

чости — поезії, байок, листів та філософських трактатів. Перевагу, очевидно, треба дати тим творам, у яких предмет щастя піддається спеціяльному трактуванню. Але навіть у життєписі Сковороди подається його науку про щастя. Там сказано:

„Обмеження бажань, відмова від усього зайвого, гнуздання вибагливої волі, працелюбність, виконування обов'язку, в який Промисл Божий кого поставив, — не за страх, а за совість, — це шляхи до щастя. Сковорода так учив і так жив".[2]

У творах Сковороди подібних визначень щастя дуже багато. Відчуванням правди і добра, проблемою удосконалення людини та її щастя пройнята майже вся творчість Сковороди. Нашим завданням є ознайомитися з цим хоч коротенько.

ЕЛЕМЕНТ ЩАСТЯ У ДЕВІЗІ „ПІЗНАЙ САМОГО СЕБЕ"

Проблемі „пізнай самого себе" Сковорода присвятив два філософічні твори „Нарциз" і „Асхань". У нього самопізнання — це метода здійснення мети людського життя, реалізування її. Тому в першому своєму філософському творі, „Нарциз", Сковорода проголошує клич „Пізнай себе!" і далі стверджує, що людина невідмінно повинна пізнати, що джерело щастя випливає з тайних глибин її власної істоти. „Блаженний той, хто джерело утіхи знаходить у домі своєму", — каже він. Сковорода знаходить на це євангельські основи.[3] Далі він стверджує, що людина, знайшовши і добре пізнавши себе, — може сама в себе влюбитися. Людина

„турбується тільки про себе. Тільки одне їй потрібне. Вкінці вся, як лід, розтопившись від себелюбного полум'я, — преображується в своє джерело. Правдиво! Правдиво! В що хто влюбиться, в те преображується. Кожний стає тим, чиє в ньому серце. Кожний буває там, де серцем сам".[4]

---

2. М. Ковалинський, „Жизнь Григорія Сковороди", **Твори** том 2, стор. 501.
3. Прикладом є Євангелія від Івана 7: 38-39.

Це стається тоді, коли людина пізнає й оцінює себе повно. Тут треба сказати, що згадане „себелюбство" зовсім не противиться Божественній заповіді про любов, бо вона ж сама наказує любити ближнього свого любов'ю чистою й святою, — любити його, як **самого себе.**

Пізнання самої себе і преображення людини в себелюбному полум'ї творить її сонцеподібною — такою, що вона стає „світлом для світу" (Мт. 5:14), а це значить — сонцем, — каже Сковорода. Але таким сонцем — не по сонячному обличчі, а по серці, — може стати тільки чоловік Божий, стверджує філософ. А це вже, очевидно, стан блаженства, отже — щастя. Проте Сковорода навчає, що таке пізнання взагалі, як і пізнання самого себе, доступне людині тільки тоді, коли в процесі її пізнавання буває присутній Бог. Тільки Бог відкриває нам повну правду, а людина живе „живим життям тільки тоді, коли наша думка любить правду і йде її шляхами, та її око бачучи „святкує й радіє цьому незахідному світу".[5]

Так категорія щастя в Сковороди виходить поза рамки теорії, а входить у царину життєвої моралі — у світ „святкувань та радісности". А це вже категорія не тільки щастя, але й блаженства в повному розумінні цього слова.

Щодо елементу щастя в девізі Сковороди „пізнай самого себе", зокрема як його насвітлюється в трактаті „Нарциз", то елемент цей завершується, як зовсім правильно завважує Д. Чижевський, традиційним церковним поняттям про обоження людини.

Пізнавання людиною самої себе і Бога відбувається одним і тим самим зусиллям. Воно завершується найвищим щастям — обоженням:

> „Пізнати себе і розуміти Бога, пізнати і розуміти правдивого чоловіка — це один труд... А ось правдива людина і Бог — це те саме... Якщо не пізнаєш себе, о добра жінко, то паси свої вівці біля купінів (шалашів) пастуших. Не бачиш Мене тому, що себе не знаєш. Іди

4. **Твори** том I, стор. 28.
5. Д. Чижевський, **Філософія Г. С. Сковороди,** Варшава 1934, стор. 132.

собі з Моїх очей і не показуйся! Ти навіть не можеш бути перед Мною поки добре себе не зрозумієш. Хто ж себе знає, тільки той може заспівати: „Господь охороняє мене..."[6]

А в своєму іншому творі, „Асхань", Сковорода про пізнання Бога в самому собі говорить так:

„Ви є храм Бога Живого" (I Кор. 3:16-17). І хто може живучого внутрі нас пізнати, не застановившись над собою і не пізнавши себе? А від цього залежить усе наше здоров'я і просвічення",[7] тобто — щастя.

Для Сковороди все це входить у межі можливого, корисного і необхідного, за що він проголошує вдячність Богові, кажучи: „Благодареніе убо Блаженному Богу. Сія єсть неізреченная Єго милость і власть сотворшая безполезное невозможним, возможное полезним".

Пізнання самого себе, як і взагалі знання та мудрість, — згідно з навчанням філософа Сковороди, — це дуже важливий елемент людського життя, бо від нього залежить його повня, а в цім і його щастя.

Тепер перейдемо до іншого елементу людського щастя — до примирення людини з її природнім пристосібленням до даного стилю життя, що у філософії Сковороди також займає визначне місце. Це філософія Сковороди про т. зв. „сродність".

ЩАСТЯ ЛЮДИНИ — В ЇЇ „СРОДНОСТІ"

Одним з улюблених предметів філософських міркувань Сковороди була проблема „сродности" — природженний людині нахил до даного способу життя й заняття. Згідно з філософськими висновками Сковороди, кожна людина може бути щасливою — якщо вона не розминається із своїм природнім покликанням з нахилом до даної форми життя і праці. Це пристосування до чогось з уродженого нахилу, чи й призначення. Бо коли людина любить своє призначення — то вона й щаслива. Сковоро-

6. **Твори** том I, стор. 47-48.
7. Там же, **„Асхань"**, стор. 104.

да прийшов до такого висновку на основі особистого досвіду. „Сродне" життя — це життя приємне і легке, отже — щасливе, — навчає філософ.

Філософія „сродности" особливо виразно насвітлюється в таких творах Сковороди як „Алфавіт міра", „Бесіда, нареченая двоє", пісня „Ой ти, птичко жолтобоко", байка „Соловей, жаворонок і дрозд" і ін. В своєму трактаті „Бесіда, нареченая двоє" Сковорода каже:

„Напиши красками на адамантовім нігті оцю славу: „Вроджене (, сродне"), потрібне і легке — це те саме". Що потрібніше від Царства Божого? В заплутаних думках і в туманних речах гніздиться неправда й удаваність а в трудних ділах криється обман і суєта. А ось легкість — у необхідності, необхідність у вродженості, а вродженість пробуває в Царстві Божім. Що потрібніше для душевного чоловіка, як дихання?... Що потрібніше для духовного, як Бог?, —

запитує філософ і відповідає, що і одне, і друге наповняє все.

Сковорода дякує Премудрості, що потрібне вчинив нетрудним, а трудне непотрібним.[8]

На основі своєї філософії про „сродність" Сковорода стверджує, що бути щасливим — це зовсім не трудна справа, а навпаки — легка, бо щастя — всередині нас. Сковорода висловлює своє прозріння цієї правди в діялозі „Бесіда, нареченая двоє":

„Тьфу!... Оправдалася приповідка: „На коні їдучи, коня шукає". Я думав, що дуже трудно бути блаженним... По землі, по морі, по горних і преісподних шлявся за щастям. А воно в мене за пазухою... Вдома..."[9]

„Сродність" — природня здібність людини до даного способу життя, — це дар Божий, і хто тому дарові вірний — той щасливий. Усе від Бога залежне. Сковорода каже, що „все наше життя в руці Божій; це значить вроджений нам добір поживи, стану, дружби... Навіть кожне найменше діло без Його керівництва стає невдачним. „Без Мене не

8. **Твори** том I, стор. 177.
9. Там же, стор. 176.

можете чинити нічого" (Ів. 15:5). Хто знає Бога, той знає плян і шлях свого життя. А що є життя? Це в'язанка всіх твоїх діл і рухів. Бачиш, що той, хто пізнав Бога, той усе своє розуміє". [10]

Вихід людини поза межі своєї „сродности" — це не тільки діло неприроднє, що виводить людину з її властивого місця; воно — крім того, що не приносить людині вдоволення — також і небезпечне. Сковорода говорить про це в пісні **Саду Божественних пісень** — „Ой ти, птичко жолтобоко". Тут у легко зрозумілій філософії Сковорода навчає, що той, хто спокійно приймає вроджену собі долю — життєвий хрест — той оминає багато лиха. Він дає приклад: сильне дерево явір може стояти над горою і може видержувати „ламання рук" від буйних вітрів, але делікатній вербі найкраще місце в затишку долини, біля потоку води.

Філософія „сродности" — це філософічне застосування євангельської науки в практиці життя, або християнське хрестоношення. Бо хрест — це доля. Правда своїй філософії „сродности" такого аскетичного забарвлення, яке відчувається в євангельській ідеї хрестоношення, Сковорода не надає. Євангельська наука про те, щоб кожна людина вдовольнялася своєю долею, проєктує її більше в світ есхатологічний; філософія „сродности" в трактуванні Сковороди, відноситься до негайного (екзистенціяльного) ущасливлення людини. Проте вона від духу Христової науки ані трошки не відходить.

ЩАСТЯ — В ЦАРИНІ НЕОБХІДНОГО

Згідно з філософією Сковороди, щастя людини — це не абстрактна категорія, не так есхатологічна, як категорія природня, життєва — екзистенціяльна. Тому вона легка. Такий погляд на щастя Сковорода виявляє в своїй філософії про те, що все потрібне для життя людини — легке, а те, що трудне — непотрібне. Він цю філософію наголошує часто, але тут вистачить обмежитися його славнем

10. **Твори** том 2, байка „Соловій, жаворонок і дрозд", стор. 148.

Блаженному Богу за те, що потрібне вчинив нетрудним, а трудне — непотрібним. Цей славень — це вступ („переддвер'я") до твору, призначеного для молоді „Начальная дверь ко христіанскому добронравію". Вистачить навести тільки декілька початкових речень, щоб збагнути, як цей предмет трактує Сковорода:

„Подяка Блаженному Богу за те, що потрібне вчинив нетрудним, а трудне непотрібним!

Немає нічого солодшого для людини і немає потрібнішого, як щастя. Немає нічого лекшого від цього. Подяка Блаженному Богу!

Царство Боже всередині нас. Щастя — в серці, серце — в любові, а любов у Законі Вічного".[11]

Так як „сродність", так і щастя — це природнє Божественне обдарування людини, і воно в однаковій мірі доступне всім людям — як „необхідна необхідність" на кожному рівні їхнього „сродства" соціяльного й інтелектуального. Крім того, воно дається людині даром, втаємничується в глибину її істоти. Через те доступ до щастя дуже легкий, бо воно людині не тільки що потрібне, але природнє і дуже близьке.

Шукання і пізнавання щастя — це те саме, що шукання й пізнавання самого себе та Великого Бога. Все це вимагає вглиблення в самого себе. Це справа можлива і легка, і помилки допускається той, хто шукає щастя поза собою, по далеких місцях земної кулі, або й у Єрусалимі. Сковорода каже (у згаданому вже „переддвер'ї"), що щастя ні від небес, ні від землі не залежить, а залежить воно виключно від знайдення й пізнання самого себе, від знайдення і пізнання Бога у власному серці. І це не трудне, а можливе, легке, бо й необхідне. Людина зайво змагає до того, що їй „несродне" та що їй трудне й непотрібне.

Філософ Сковорода навчає, що потрібне з трудним не сходиться. Про це він говорить у своєму творі „Брань Архистратига Михаїла со Сатаною":

11. **Твори** том I, стор. 14.

„Потрібність з трудністю не змішається так, як світло з тьмою. Потрібне сонце — чи трудне? Потрібний вогонь — чи трудний? Потрібне повітря — чи трудне? Потрібна земля і вода — і хто без неї? Бачите потрібність? Де ж при ній трудність... Немає для неї місця в чертогах непорочної й блаженної необхідности!... Покажіть мені, де пробуває трудність? В аді? Вірую, Господи, що там пробуває трудність, і слабість, і печаль, і зітхання. Але чи там необхідність? Ах не бувала вона там... Тільки одне потрібне... Воно є і вроджене, і легке, і прекрасне, і преподобне, і веселе, і корисне, без срібла і без турбот набуте... Почуй, роде людський! Напиши на адамантовім нігті, на вічних скрижалях серця свого оцю Господню славу: „Благословен єси, що створив потрібне нетрудним, трудне — непотрібним".[12]

Наведене філософське мислення Сковороди про щастя — спокійно екзистенціяльне. Хоч воно в нашого філософа не оригінальне, а запозичене від Епікура, то все таки йому належить признання за вложення цієї філософії у своєрідну життєву формулу та за пов'язання її зо своєю сучасністю, — каже проф. Д. Чижевський.

ЩАСТЯ В ЧИСТОТІ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ ЛЮДИНИ

Григорій Сковорода був великим філософом і то не тільки словом науки, а й усім своїм життям. І він робив це з природньої необхідности мати душевний спокій, чисте серце та постійне примирення з Богом. Сюди також входить чистота совісти, бо це той же самий внутрішній світ людини, на гармонії якого основується щастя. Сковорода розумів це глибоко, — сприймав це як царювання Бога в людині. Про це він говорить у листі до М. Ковалинського (у збірці творів ч. 41), а крім того, проблемі внутрішнього спокою він присвятив ще й такі твори як „Разговор пяти путников о істинном щастіи в жизни" і „Кольцо". Це діялог про душевний світ, про внутрішній спокій.

І так, наприклад, згідно з наукою Сковороди, пробле-

12. Там же, стор. 458-459.

ма чистоти та радости серця така, що на неї розраховане все, що тільки в житті людини діється. Філософ каже, що якщо б над тим застановитися, то стало б очевидним, що вся людська винахідливість зводиться тільки до одного — до радости серця,[13] тобто —душевного вдоволення. На це проєктується вся філософія Сковороди, наприклад:

„...бажаю, щоб душа твоя, як Ноєва голубка, не знайшовши спокою ніде, повернулась до свого серця, до Того, Хто в серці твоєму пробуває, щоб сповнилося сказане Ісайєю: „Будуть основи твої вічні родам родів, і назовешся Основником Захисту, і стежки твої там заспокоїш".[14]

Так ото до того захисту-щастя спрямовується вся діяльність людська. Але найвище добро — всередині нас, у чистоті совісти та серця. І ніщо не приносить людині такої радости, як радість з чистоти совісти і серця.[15]

Тут же треба занотувати погляд Сковороди на проблему добра і зла; він розкриває і дуже коротко з'ясовує саму сутність цієї проблеми. Ось думка Сковороди:

„Найбільша кара за зло — чинити зло, як і найбільша нагорода за добро — робити добро. Любов доброчесности подібна до світла вогню. Запали вогонь, — зараз же світло осяє очі твої; возлюби, відчуй охоту до добродійства, — твоє серце негайно освітлюється веселощами. Виконуй, приводь у чин добродійства любов — і наповниш серце своє стуком блаженства".[16]

Це преважлива, просто — свята замітка Сковороди, бо вона підносить людину з рабського рівня (побоювання кари за зло і шукання нагороди за виконування добродійства), а підносить її до рівня людської гідности й свободи (така людина творить добро просто тому, що добро — то добро, і що добродійство — то річ „сродна" людині).

---

13. Там же, стор. 207.
14. Там же, стор. 15-16.
15. Це „золотий вислів" Отця Церкви Св. Івана Золотоустого, що Сковорода згадує в листі до М. Ковалинського. **Текст листа Твори** том 2, стор. 316.
16. **Твори** том 2, стор. 528.

Багато своєї філософської уваги Сковорода присвятив проблемі серця. Згідно з його наукою, серце — це центральна сила людини, Божественна іскра в ній, центр душі, і серце — то дійсна людина. Ця проблема широко трактується Сковородою в його творі „Нарцис", у тісному пов'язанні з проблемою самопізнання. Це дуже важливий елемент філософії Сковороди і ним пройнята вся його творчість. Найбільший дослідник філософії Сковороди, проф. Дмитро Чижевський, стверджує, що його філософія серця базується на Священному Писанні і на платонізмі. Але все трактування серця в Сковороди — , божественне". Він задивляється в серце як у світ тихий, спокійний, мирний, прозорий, тобто — чистий, бо це від нього залежить лад людського життя і його примиренність з Богом. Це той світ, що його треба пізнавати й охороняти безнастанно. В своєму творі „Нарциз" Сковорода вкладає в уста Друга такий палкий заклик:

„Сину! Охороняй серце твоє! Стань на сторожі з Авакумом. Пізнай себе. Дивись на себе. Будь у домі твоїм. Охороняй себе. Чуєш! Охороняй серце!"[17]

Сковорода глибоко пізнав і вивчив значення чистоти серця; він рекомендує це своїм друзям і тяжко вболіває над тим, як мало людей знають своє серце. Це він виявляє в листі до Якова Правицького:

„Головою (вершиною — СЯ) людини є її серце, що управляє її тілесним світом... і якщо та голова не болить (не слабує — СЯ)... тоді сповняється приповідка: „Святому чоловікові кожний день — свято"... Радість вічна... „Радість серця — то життя людини".. О, змисле чистий! Як небагатьом ти другом єси!... Серце чисте створи Великий Боже... О, змисле чистий! (кажу ще раз). О, серце! Як небагатьом ти другом єси! Завершу це Соломоном: „Хто ж похвалиться, що має серце чисте?"...[18]

Так глибоко Сковорода був пройнятий проблемою серця, — блаженним станом людської істоти. А це ж, у

17. **Твори** том 1, „Нарциз", стор. 47.
18. Лист до Я. Правицького, **Твори** том 2, стор. 391-392.

буденній мові, — щастя, правда, найвище щастя. До цього також підходить поняття душевного спокою, що невідмінно пов'язується з чистотою серця. Для унагляднення цього в Сковороди покористуємося уривками його листа до М. Ковалинського:

„Що тебе гризе... Ти ще не блаженний, якщо поза собою шукаєш якихось благ. Збери всередині себе думки свої і в собі самому шукай справжніх благ... Навіщо блукаєш розумом?... О, якби в мене був духовний меч! Я б знищив у тобі скупість, убив би роскіш і дух нетверезости вразив би честолюбство, розторощив би марнолюбство, вигнав би страх перед смертю і бідністю. О, найвища тверезість! О, добра убогість! О, спокій душевний! Як мало людей знає вас! Якщо ти ще не бачиш, що гріх затаює в собі всі види зла, — ти ще не мудрий, не володієш богословською вірою. Проте вір, хоч не бачиш, що ввесь рай (тобто й особисте щастя — СЯ) полягає в твердому збереженні й додержанні заповідей Божих, — ти ще не маєш Божої благодаті... Якщо ти цього будеш всім серцем шукати — знайдеш"...[19]

Пізнання самого себе і Бога в серці своєму, шукання душевного спокою та береження чистоти серця — усе це сильно пов'язується ще з однією категорією щастя, а саме — з примиренням людського духа з Господом Богом. Увесь цей процес ушляхетнює людину в однаковій мірі й одночасно. Згідно з філософією Сковороди, людина, **пізнаючи себе, тоді ж таки пізнає і Бога;**[20] вона просвітляє свій внутрішній світ, очищає серце, пізнає свою цілісність — повню, і знаходить душевний спокій. Разом з тим, людина входить у примирення з Богом, що є головним завданням всієї етичної чинности.[21]

Щасливий стан людини Сковорода не раз висловлює в поняттях спокою, примирення та суботи. Він каже: „Будь же мені тепер мир в силі Твоїй і спокій! Будь же мені тепер субота благословення". Але цей мир і спокій можливі

19. Лист до Ковалинського, там же, стор. 47.
20. **Твори** том І, „Нарциз", стор. 47.
21. Д. Чижевський, **Філософія Г. С. Сковороди,** стор. 140.

тільки в примиренні з Богом, у спокої з Богом, бо Він — Вічний.[22] А це той мир, який перевищує всякий розум. Це опліт Божественний.[23а]

З уваги на те, що автором девіза „пізнай самого себе" вважається Сократа, — Сковороду, який прийняв цей девіз, популярно називають „українським Сократом". Але при тому не звертається належної уваги на той факт, що сковородинська мета самопізнання є цілком іншою, ніж сократівська мета згаданого девізу. Сократ поставив імператив „пізнай самого себе" нате, щоб почерез пізнання самого себе пізнати інших людей — пізнати їх задля мотивів раціональної етики. Бо щоб жити згідно з етичними імперативами, треба знати людину. А пізнати людину можна тільки почерез пізнання самого себе.

У Сковороди, натомість, девіз „пізнай самого себе" становить собою **методу,** за допомогою якої можна пізнати істоту Бога, і жити етично почерез пізнання суті християнської етики. Тут вартий уваги такий вислів Сковороди:

> „Не будь наглим і безсовісним, поводься тихенько, бо життя — небезпечний шлях; привчайся бути задоволеним малим, не наслідуй тих, що розкидають своє серце на зовнішні речі. Навчайся збирати свої розбіжні мисли і спрямовуй їх у самого себе. Твоє щастя в тобі самому, тут і центр його зориться: пізнавши себе — усе пізнаєш, не пізнавши себе будеш ходити в темряві, і будеш побоюватися страху там, де його ніколи не було".[23б]

ДРУЖБА ЯК КАТЕГОРІЯ ЩАСТЯ

Григорій Сковорода був мандрівним філософом, що любив самоту, але було б невірно вважати, що він знаходив душевний спокій та щастя тільки на самоті. Навпаки. Сковорода знаходив велике щастя в добрих людях, у друзів своїх. Проте чесноту самітности він вважав однією з

---

22. Там же.

23а. Лист до Ковалинського, **Твори** том 2, стор. 258 259.

23б. **Твори** том I, „Кольцо", стор. 267 - 268.

найбільших трьох чеснот: смиренність, убогість і самітність.[24]

Сковорода подорожував багато, його знали й любили скрізь і, очевидно, він скрізь мав багато приятелів. Проте такої дружби, яку він вважав дружбою найвищого рівня, — Сковорода зазнавав не багато. Це видно навіть з його листів. У збірці його творів надруковано біля 80 листів Сковороди до його друга Михайла Ковалинського і 45 до різних осіб. З тих листів видно, що саме дружба Сковороди з Ковалинським — це приклад дружби, що її можна назвати священною і по ній судити трактування її у нашого філософа.

Дружба — це також категорія екзистенціяльна. Сковорода говорить про неї філософічно в листах до Ковалинського і вистачить взяти їх як приклад його трактування цієї чесноти. Проте обмежимося тільки до кількох листів, поданих у збірці творів Сковороди. Вже в першому листі до Ковалинського філософ наводить стару грецьку поговірку про те, що дружба — то скарб; він пропонує Ковалинському вглиблюватися в неї своїми думками. В пізніших листах до нього Сковорода так і називає Ковалинського своїм скарбом.

Дружба і любов — це одне, це дар і благодать Божа, як даром Божим є інші чесноти, що до дружби і любови людину побуджують. Про це Сковорода говорить в іншому листі до Ковалинського:

„...безмірно нерозумний людський рід бажає купувати друзів і не турбується тим, щоб мати для цього засоби. Що це за засоби, при помочі яких здобувається друзів, — ти знаєш з Плутарха: „Задатки чеснот та інші найпрекрасніші властивості, що закликають до любови — це дар Божий; їх ніхто не може здобути, вони благодать Божа. Коли люди їх позбавлені, їм залишається тільки заздрити, додаючи до природнього нещастя нове, створене самою людиною, тобто — порочність душі, яка створюється під впливом звички. Таким чином, люди не гідні любови не стільки з неспра-

24. Д. Чижевський, **Філософія Г. С. Сковороди,** стор. 151.

ведливости природи, скільки тому, що одержані від Бога скромні здібності вони псують і, незадоволені своєю долею ,— заздрять, нарікають". Такі ті, що на тебе гніваються і тебе ненавидять; вони вічно скаржаться, заздрять, хваляться, щоб не показати свого убозтва, яке вони в глибині душі усвідомлюють і яким мучаться. Ти їх уникай, не товаришуй з ними".[25]

Отже, у філософії Сковороди, дружба — це дар Божий, це щастя, а брак дружби — це муки й нещастя. Проте, таких людей, що з ними дружити варто — небагато. Тому, в своєму другому листі до Ковалинського наш філософ каже, що істинно добра людина, тобто — християнин, якому можна довірятися повно і з ним дружити, — трапляється рідше, ніж біла ворона. Через те він радить підтримувати приязні зв'язки з кращими людьми, з людьми простої вдачі, а людей хитрих, спритних та нечесних — оберігатися. І хоч правдива дружба — це велике щастя, то все таки — з уваги на те, що між людьми є більше таких, яких треба оберігатися, — своєму другові Сковорода рекомендує дружбу Священних Книг, тобто — самітність.[26] Бо з людьми підступними, підлесливими, скритими та з такими, яких не можна пізнати, — з такими людьми здружитися не варто, бо вони доводять до нещастя.[27]

Прикладом дружби і дружньої любови у самого Сковороди може бути його відношення до Ковалинського. Про це свідчать його листи, а особливим з них є лист з Білгороду (у збірці творів ч. 16). А про те, що дружба в філософії Сковороди — то й щастя, говорить сам він у листі до Ковалинського від 9 липня 1762 р.[28]

---

25. Твори том 2, стор. 261.
26. Там же, стор. 263-264.
27. Там же стор. 277.
28. Там же, стор. 214.

ВИСНОВКИ

Григорій Савич Сковорода якогось спеціяльного філософського трактату про щастя не залишив: всі його твори — в більшій чи в меншій мірі — включують проблему щастя, і по них вивчається його трактування цього предмету.

Одною з основ філософії Сковороди є символіка, що є також мистецьким законом його творчости. Він, наприклад, залюбки подає троїсту одність символом трикутника вічність — символом кола, що охоплює трикутника. І трактування щастя в Сковороди, зображення його універсальної повні, також дуже легко вкладається в трикутне поняття.[29]

Повний трикутник щастя складають його окремі категорії, що є основні і від цілости царини щастя невідлучні. Вони є специфічними частинами універсального щастя, що в свою чергу базуються на основі всебічного примирення. Примирення також поняття трикутне: 1. Примирення людини в своїй істоті, 2. Примирення людини з Богом і 3. Примирення людини з іншими людьми.

Таким є образ трактування щастя в Сковороди і так його тут розглянено. Чогось штучного тут вбачати не треба, бо трикутник миру і щастя вкладається в рамки трикутника універсальної любови, що в Божественних Заповідях виявляється в категоріях любови людини до Бога, до самої себе і до свого ближнього.[30]

Цей елемент вартий уваги, хоч він тільки природньо вкладається у філософічне трактування щастя в Сковороди. Сам філософ його так не представляє. Другим важливим елементом є те, що категорія щастя — в усіх його аспектах — в Сковороди подається екзистенціяльно. Тому то наш філософ менше теоризує про щастя, а більше

---

29. Семен Погорілий, „Символ у Сковороди", календар **Рідна Нива на 1974,** Вінніпеґ, стор. 48-105.
30. „Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією силою своєю, і всім своїм розумом, а ближнього свого, як самого себе". (Лука 10:27).

пульсує ним у своєму власному житті. Він, певно, не лукавив, коли на пропозицію зайняти місце при царському дворі відповів, що „для мене сопілка і вівця солодші царського вінця", або коли в прощанні з цим світом по-філософському сказав: „Світ мене ловив та не спіймав".

Ось такий останній славень методі життя заспівав наш філософ, що мислив глибоко, злітав своїм духом в широкі простори філософської думки, але жив життям простим і почувався щасливим. Так він трактував усе життя. І про нього сказано:

„Оце розумний чоловік! Він просто щасливий. Менше було б на світі пустоти та невдоволень, якби люди так думали".[31]

Так, отже, на закінчення стверджується, що щастя та блаженство — це найважливіше в житті людини згідно з філософією Григорія Савича Сковороди. Так він філософував. А коли його запитали, що таке філософія? — то він сказав:

„Найголовнішим у людини є її дух, думки і серце. Кожний має якусь ціль життя але не кожний найголовнішу, тобто не кожний займається найголовнішим у житті. Один займається шлунком життя, тобто всі діла свої спрямовує на те, щоб дати життя шлункові; інший — очам, інший — волоссю, інший — ногам та іншим членам тіла; ще інший — одежі та іншим бездушним речам; філософія, або любов до мудрости, спрямовує ввесь круг своїх діл на те, щоб дати життя нашому духові, шляхетність серцю, світло думкам як завершенню всього. Коли дух у людини веселий думки спокійні, серце примирене, — то все буває світле, щасливе й блаженне. Це — філософія".[32]

Отже, найголовнішим завданням людини є віднайдення душевного спокою та щастя, бо все це людині з природи „сродне".

Славний український філософ Григорій Савич Сковорода присвятив цій проблемі все своє життя, всі свої філософські зусилля. І це було щастям для нього.

---

31. „Життепис Сковороди", **Твори** том 2, стор. 511.
32. Там же, стор. 520-521.

КЛІНІЧНА ПСИХОТЕРАПІЯ І ДУШПАСТИРСТВО

ВСТУПНІ ЗАВВАГИ

Психотерапія — це психологічні методи лікування людських недуг психічних, неврозних, а навіть фізіологічних. Вона швидко розвивається і популяризується за нашого часу, в наслідок нових наукових досягнень у ланці психології. Проте психотерапія — не новина, бо вона сильно пов'язана з історією релігії, з душпастирством; щойно за нашого часу вона вийшла з пререгатив душпастирства, а пішла в лікарні, психіятричні заклади та різні клініки.

Клінічна психотерапія — це метода лікування психологічними засобами, особливо — словом. Її завданням є виліковувати чи бодай зменшувати різні психічні хворобливі симптоми в людини й розвивати в неї здорове відношення до даного стану речей. Перше завдання психотерапії є власне вироблення в хворої людини реального відношення так до свого особистого стану, як і до заіснувавшої ситуації, — примирення з нею. І це не новина. Примирення з своєю долею навчав також Ісус Христос, і то таки Він Сам сказав, що нереальними турботами ніхто собі росту не наточить (Мт. 6:27). Це дуже важливий елемент психотерапії.

Лікування словом ставить великі вимоги так лікареві-психіятрові, як і душпастиреві, бо їхня роля тут делікатна й важлива. Кожне бо лікувальне слово мусить бути сказане своєчасно, воно мусить бути переконливе і правдиве. Такою має бути також поведінка лікаря душ.

Психологічне лікування людей застосовується у випадках емоційного та нервового неладу, глибоких турбот, душевного неспокою, різного горя. Через те психотерапіст (душевний лікар) мусить поводитися обережно й тактовно, щоб бува, замість добра, не завдати зболеній людині ще більшого ушкодження й терпіння.

З точки погляду душпастирства, найкращим засобом

лікування душ є логотерапія, і цю методу обговоримо дещо ширше. А на цьому місці згадаємо декого з основоположників наукової психотерапії, а також їхні лікувальні методи, що дуже часто нагадують собою методи душпастирства. Декотрі з них є аналогічними з процесом покаяння, що є релігійною методою лікування душ. Цією методою сьогодні широко послуговуються психіятри. Але психіятри скоріше тільки знаходять причини психічних недуг, бо дехто з них самі визнають, що на виліковування їх треба засобів духовних.

ОСНОВНИКИ КЛІНІЧНОЇ ПСИХОТЕРАПІЇ

Клінічна (наукова) психотерапія має низку психологів, які поклали під неї свої основи, але нам вистачить згадати чотирьох визначніших: Зіґмунд Фройд, Алфред Адлер, Карл Юнґ та Віктор Франкл.

Зіґмунт Фройд (1856-1939) — великий ворог релігії, а зокрема Християнства, віденець жидівського походження, — був основоположником наукової психоаналізи. Його вважають найбільшим винахідником в ланці психології. На основі своєї психоаналізи він доводив, що різні психічні та неврозні недуги розвиваються з негативних дитячих та немовлячих переживань. Він пробував виліковувати ті недуги шляхом психологічної сповіді. (Метода добування такої сповіді — психоаналіза).

Алфред Адлер (1870-1937) — студент і деякий час послідовник Фройда. Пізніше він покинув свого учителя й основував власну психологічну систему, т. зв. індивідуальну психологію.

Карл Юнґ (1875-1961) — швайцарець, більш теоретик, ніж психіятр, але в своїй книжці „Модерна людина в шуканні душі" два розділи присвятив теорії модерної психіятрії, з якою ознайомимось нижче.

Віктор Франкл (1905-) — віденський психіятр жидівського походження, студент Фройда. Він зовсім розійшовся з своїм учителем, особливо у відношенні до релігії; З. Фройд був суворим атеїстом, Франкл — навпаки; він

признає релігії велику ролю і сам залишається щирим визнавцем жидівського віроісповідання. На досвіді своїх особистих переживань у таборах Авшвіц та Дахау, Віктор Франкл, як фахівець психіятр, розробив окрему психотерапічну методу — логотерапію. В основі цієї лікувальної методи лежить пояснювання хворій людині цілей та сенсу її особистого життя. Це — лікування розсудливим та співчутливим словом. Хоч логотерапія — це недавня метода, але їй скрізь визнають велику лікувальну силу. Сам Віктор Франкл є провідником Віденської Психотерапічної Школи.

Тепер можна коротенько ознайомитись з методами психологічного лікування, — не для науки, а для поінформовання та евентуального пастирського роздумування над ними.

МЕТОДИ НАУКОВОЇ ПСИХОТЕРАПІЇ

Наукова, тобто — клінічна, психотерапія не така давня, але вона розвинула цілу низку лікувальних метод. Перша з них — метода психоаналітична, розроблена Фройдом; її вважають надто затяжною.[1] Тепер у практиці існує більше метод — коротших і практичніших. Теоретик Карл Юнґ каже, що тепер є вже стільки психотерапічних метод, що вони пересічну людину тільки бентежать.[2] Він сам для психоаналітичної методи пропонує чотири стадії під заголовками: 1. Сповідь, 2. Вияснення, 3. Перевиховання і 4. Переродження.[3] Ці психотерапічні стадії аналогічні з процесом релігійного покаяння, й ознайомлення з ними може бути корисним для кожного пастиря.

Тепер, у світлі християнського душпастирства, коротенько ознайомимось з деякими частіше примінюваними методами наукової психотерапії:

---

1 Leonard Cammer. *Up from Depression,* Pocket Book edition, New York, 1971, p. 189.

2 C. G. Jung, *Modern Man in Search of a Soul,* Harvest Books, p. 30.

3 Ibid. Pp. 30—54.

1. **Катарзіс:** У науковій психотерапії катарзіс (від грецького слова очищувати, звільняти) — це лікувальна метода дуже подібна до релігійної сповіді та її наслідків. При помочі цієї методи психотерапіст (лікар), розмовляючи з хворою людиною, поступово допомагає їй пізнавати й висказувати ті причини (діла), які довели її до хворобливого стану. Так людина сама насвітлює (ісповідує) може й давно забуті причини та діла, що часто підсвідомо доводять її до відчування провини, до сумування, душевних тривог, або й до нервового розладдя. Тепер психологи уже науково доводять, що раз людина пізнає і визнає свої прогріхи чи якісь неприємні переживання, а зокрема — коли вона зробить таку чесну сповідь перед співчутливим їй терапістом, — причина недуги тратить свою силу, хвора людина почувається краще, і часто ви ліковується повно. При цьому, — як і в усіх випадках психотерапії, — тут дуже важливим лікувальним елементом є розумне і співуболіваюче відношення до хворої людини самого лікаря-психотерапіста.

2. **Директивна терапія** — це лікування шляхом наставлення, вказування людині певної мети. Цієї методи вживається тоді, коли людина сама не може зробити даного рішення, або приступити до виконанння необхідного діла. Тут душевний лікар сам дораджує хворій людині, що вона повинна зробити, але конче пояснює також, чому вона повинна це зробити. Це підбудовує довір'я хворої людини. У випадкові такої хворобливої нерішучости Віктор Франкл радить, на основі розмови з даною людиною, пізнати і встановити мету її життя та зацікавити людину нею, бо раз недужа людина пізнає ясну мету свого життя, вона змінює свій світогляд й оздоровлюється. А ясна мета життя — це дуже велика рушійна сила.

3. **Сугестія:** Психотерапія шляхом сугестивної методи (шляхом підказування, навіювання комусь мети, понять) дуже подібна до методи директивної, але вона відмінна і краща тим, що дає хворій людині більше ініціятиви. А відчуття своєї власної ініціятивности — це дуже важли-

вий оздоровлюючий елемент, зокрема у випадкові нестійкого, тривожного душевного стану. Влучно піддана суґестія чи ідея може розбудити творчі здібності людини, які, згідно з твердженням Миколи Бердяєва, є найважливішими властивостями у розвитку кожної людини.[4] На віювання може діяти на людину всіляко: воно може підказати людині і втілити в неї якусь творчу ідею; воно може поставити виклик людині; навіювання також може підсилювати упевнення й самодовір'я людини. Це діє на неї уздоровлюючо.

4. **Психотерапія через вияснення:** Д-р Леонард Каммер каже, що лікування через вияснення найчастіше застосовується для оздоровлення людей у стані депресії. Жертви цієї недуги дуже часто склонні думати, що вони ніби вибрані (виділені) для свого нещастя, а через те доходять до занепаду, до стану повної безнадії. У такому випадкові психотерапіст вияснює людині, що туга та різного роду пригнічення й душевні терпіння — це ніщо надзвичайне, а в багатьох випадках просто природній стан, і що терпіння, — а в тім, коли його причини відомі, — з часом проходить. Коли ж людина терпить пригнічення (депресію) з незрозумілих їй причин, — тоді краще застосовувати Юнґову методу викриття причин недуги та перевиховання (цю методу згадується нижче).

5. **Відпруження:** Метода психотерапічного відпруження (реляксації) часом відома також під назвою „самосуґестії'" (самонавіювання). Вона полягає в спонуці недужого відпружуватися від недуги шляхом самосуґестії й вироблення даного лікувального курсу. Це, звичайно, включає певні психотерапічні вправи. Суть цієї методи полягає в тім, що вона, — згідно з проф. Н. Татаренком, — спонукує недужого до особистої самоактивізації. Ця метода затяжна і майже завжди вимагає уважного догляду досвідченого психотерапіста.

---

4. N. Berdyaev. *The Destiny of Man,* Part II, Chapter III, "The Ethics of Creativeness."

6. **Метода Карла Юнга:** Психотерапічна метода Карла Юнґа дуже близько споріднена з психоаналізою Зіґмунда Фройда. Але коли Фройд був переважно психоаналітик й інтерпретатор різних психічних недуг, то Юнґ випередив свого учителя, пішов далі і виробив свою чотиристадійну лікувальну систему, а саме стадії сповіді, вияснення, перевиховання і переродження.

У **стадії сповіді,** психотерапіст старається викрити (якщо можливо) всі психічні таємниці недужого, а перш за все таємниці переступів (провини, прогріхи). Згідно з поглядом психоаналітиків, затаєні душевні провини ніколи не проходять без завдання людині психологічних мук. Тому, у випадкові психічного захворіння, душевний лікар (психіятр) старається спонукати недужого висповідати всі почуття провини й усвідомити собі їх, щоб лікар міг пояснити недужому їхні наслідки і дати йому лікувальну пораду. Це тут кінчається **метода катарзісу,** а починається **метода вияснювання,** здобуття з боку недужого правильного розуміння свого стану і вироблення довір'я до лікаря.

У **стадії перевиховання** психотерапіст пробує довести недужого до збагнення його ролі в суспільстві, і тут робиться спроби ввести його в процес примирення (адаптації) з його положенням серед людей.

У Юнґа цікава четверта стадія лікувальної методи. Це **стадія переродження людини.** Згідно з поглядом Юнґа, переродження недужого можливе тільки тоді, коли в його процесі буває причасний сам психотерапіст, душевний лікар. Душевний лікар (психіятр, а в тім і душпастир) мусить стати прикладом недужому, бути його образом, інакше лікувальний процес не буде завершений.[5] Тут лікар мусить бути вирозумілий, він мусить з недужим співтерпіти і цікавитися ним повно. Емпатія (повне збагнен-

---

[5]. Цей погля Юнґа дуже подібний до християнського розуміння спасального процесу, що його для людини відкрив Ісус Христос. Цей процес обговорюється в моїй праці „Переживання Божественної Літургії".

ня і входження у світ терпінь хворої людини) — це вирішальний елемент у цьому лікувальному процесі. Це преважливий елемент душпастирства, але тепер ним послуговуються також у клінічній психотерапії.

7. Логотерапія: Логотерапія — це нова галузь психотерапії, яку оснував психіятр Віктор Франкл; вона полягає в лікуванні людей самим словом. Основна її ціль — вияснення сенсу життя, його цілей. Франкл так і називає сучасну людину шукачем за життєвим сенсом, шукачем правди та життєвої цілі. Дуже часто паталогічний стан сучасної людини, її недуги психічні, неврозні й фізіологічні, — згідно з висновками д-ра Франкла, — розвивається на базі опорожнення людини з життєвого сенсу. Він твердить, що свідомість сенсу життя, виразна життєва ціль дає людині і силу, і здоров'я, і волю до життя. Якраз до цього змагає логотерапічна метода.

В. Франкл каже, що кожна людина має їй властивий життєвий ідеал, певну ціль життя. Затрачення цього ідеалу невідмінно веде людину до хворобливого стану — до різних психоз, невроз, а то й до фізичного хворіння. А збагнення сенсу життя дуже часто оздоровлює людину, і навіть рятує її від смерти.

До таких висновків Франкл дійшов на досвіді власних переживань і спостережень людей у німецьких концентраційних таборах. Він признає велику силу релігійним ідеалам людини, і сам є практикуючим ісповідником жидівської релігії. Опорожнення людини з релігійних ідеалів найчастіше доводить її до хворувань нервових.

Про сучасну людину д-р Франкл каже, що вона витворює непереносимий екзистенціяльний вакуум, душевну порожнечу, яку він і називає недугою двадцятого століття.[6] Такі самі твердження робив вищезгаданий д-р Карл Юнґ.

Логотерапія змагає до того, щоб допомогти хворій людині прозріти, нащо вона живе. Якщо хвора людина

---

6. V. E. Frankl. *Man's Search for Meaning:* An Introduction to Logotherapy, Pocket Books, New York, 1971, pp. 167—171.

— психічно, нервово чи фізично — до такого прозріння дійде, — в неї знайдеться енергія до життя. На це є багато доказів.

Таке то завдання логотерапії, а в тім кожного клінічного психотерапіста. Щождо християнського лікування душ — душпастирства, то його ролі торкнемося нижче.

ПСИХОТЕРАПІЯ НАШОГО ЧАСУ

Психотерапія не є відкриттям наукової психології; вона така давня, як релігійне душпастирство, — тільки клінічне застосування психотерапії сталося вже в двадцятому столітті. Проте, хоч нова, клінічна психотерапія зазнала широкого розвитку, особливо за останні десятиліття. З упадком релігійности на світі, духовного авторитету, багато того, що впродовж довгих століть виконували душпастирі, в наш час опинилося в клініках, в руках психіятрів. Тепер психотерапія, як лікувальний засіб всіх недуг — психічних, неврозних і фізіологічних, — зазнала не тільки широкого розповсюдження, але й методологічного розвитку. Кожна її методологічна галузь має своїх спеціялістів, які, звичайно, працюють групами: психолог, психіятр і вишколений суспільний службовець. Тепер часто до цієї групи входить і душпастир.

У наш час психотерапія відома широким масам суспільства. Якщо кілька десятків років тому вона займалася лікуванням ментально хворих, то сьогодні психіятрів відвідують люди здорового ментального стану. Тепер психологічна метода лікування стає просто необхідною.

Незважаючи на те, що психотерапія дійшла до широкого розвитку і поробила великі відкриття, вона також натрапляє на ряд загадкових таємниць. Через те психотерапія дуже рідко встановляє виразні формули лікувань навіть подібного типу недуг. У кожному випадкові занедужання психотерапіст поступає обережно. Професійна стриманість, терпіння, вирозуміння, любов до недужого і співчутливе відношення до нього — це найкращий підхід у кожному випадкові. Крім того, лікар душ завжди

свідомий великої чутливости й делікатности людської душі, а в тім і своєї високої відповідальности за неї.[7] Пригніченій і зболілій душі дуже легко можна завдати великої шкоди. А зруйнована душа, — треба пам'ятати, — це нічим незаступима цінність.

Наукова психотерапія зробила великий поступ, але вона не обмежена тільки до психологічних терапістів та психіятричних інституцій. Модерна психотерапія широко застосовується також у душпастирстві світових релігій. Тепер щораз більше поширюється т. зв. клінічне душпастирство, що в великій мірі послуговується методами наукової психотерапії. Принципи сучасної душпастирської праці, — особливо в ланці служення словом поради та потіхи розробляється вже на основі нових знань у ланці психології. Але, на нашу думку, найкраща метода лікування недужих, струбованих чи скорботних душ — це логотерапія Віктора Франкла, що найбільше послуговується засобами релігійними. Це допомога людині прозрівати релігійні ідеали, добачувати релігійний сенс у кожному випадкові життя.

Великого значення релігії в житті людини не заперечував навіть її завзятий противник Зігмунт Фройд,[8] психолог Карл Юнґ та інші. Якщо колись клінічні психотерапісти нехтували віру людини, а особливо ролю душпастирства, то сьогодні віруючі психіятри, а також психіятри агностики часто кличуть собі на поміч пастирів. Клінічна пастирська опіка заводиться вже по усіх більших лікарнях, психіятричних закладах та інституціях для умово хворих. Але клінічне душпастирство потребує духовенства добрих богословських знань і психологічного вишколу, незважаючи на те, що лікувальний (або й таки — спасальний) духовний первень в душпастирів завжди присутній.

---

7. Н. П. Татаренко, **Психіатрія,** „Вища Школа", Київ 1971, стор. 45.
8. **S. Freud.** ***New Introductory Lectures on Psychoanalysis,*** **The Pelican Freud Library, vol. 2, p. 188.**

ВИСНОВКИ

Дана стаття не представляє собою богословського трактування психотерапії, ані не є вона фаховим розробленням цього предмету. Одним з її завдань є унаглядніти, як швидко психотерапія поширюється по різних лікувальних закладах, і як широко вона послуговується тими засобами, які впродовж століть були в душпастирських руках, тобто — належали Церкві. Це виявляє навіть вищеподане коротеньке обговорення лікувальних метод клінічної психотерапії.

Психотерапія — це не новина; новиною є тільки введення психотерапічних метод до лікарень, різних клінік, до закладів для умово хворих, — взагалі — новиною є клінічне приспосіблення психотерапії.

Душпастирська психотерапія до деяких мір була призабута в новий час, коли почався процес упадку авторитету духовенства, Церкви, а то й самої релігії. Починаючи від Самого Ісуса Христа, за часу раннього Християнства, а особливо тоді, коли Церква мала спеціяльну верству духовенства т. зв. Отців конфесорів (сповідників),[9] у нас відомого під назвою „Духовного старчества", — принципи психотерапії (лікування душ) були застосовувані дуже часто. Душпастирська психотерапія була примінювана особливо у випадках різних захворювань, тривог, горя, навіщень якогось нещастя, а також у час говінь та сповіді. Коли ж авторитет духовенства був підірваний науковим та практичним матеріялізмом і почав підупадати, — люди при навіщенні їх різним неврозним чи психічним нещастям почали частіше вдаватися до засобів клінічної психотерапії. І, треба признати, що у випадках тяжких занедужань,

---

[9]. У Грецькій, Сирійській та в інших Православних Церквах не кожний священик є Отцем конфесором, тобто — не кожний священик може вислуховувати сповідь і давати лікувальні душевні наставлення. На це обирається старших священиків, з життєвим досвідом. На слухання сповіді таких священиків ставить єпископ за спеціяльним Чином. В Українській та в інших слов'янських Церквах кожний священик слухає сповідь — займається психотерапією, хоч і душпастирського досвіду не має.

особливо занедужань умових, кращу лікувальну допомогу дає психотерапія клінічна. Але настає час, що клінічна (наукова) психотерапія починає шукати допомоги з боку психотерапії душпастирської. Тепер вже по всіх головніших лікарнях і клініках — так для фізіологічних, як і для психологічних лікувань — є відділи клінічного душпастирства. Це душпастирство також зазнає швидкого розвитку.

Дана стаття — так своїм розміром, як і змістом — мало чого може навчити; її основним завданням є звернути увагу на деякі цікаві моменти, що стосуються душпастирства. Психотерапія взагалі цікавий предмет. Але думаємо, що тут дуже важливим моментом є твердження психіятра Віктора Франкла про те, що причиною теперішніх частих так психологічних, як і фізіологічних занедужань є опорожнення людини з релігійних ідеалів, утрата нею духовного сенсу життя, — утрата його вищої мети. А д-р Франкл у цім погляді не сам. У наш час, у душевній ситуації модерної людини таке твердження-постулювання повинно мати не абияке значення для душпастирства. Крім того, сучасним пастирям таки треба знати, яку то велику роботу традиційними засобами душпастирства виконує клінічна психотерапія. Вона служить людині в тих потребах, які вимагають не тільки психічного, а живого духовного ліку, — Живого Слова, що Сам дався пастирям і сказав „І ото Я з вами повсякчасно аж до кінця віку"! (Мт. 28:20).

Спонука до вироблення кращої пастирської наснаги й „сміливости" — це головне завдання цієї статті.

ДЖЕРЕЛА:

1. C. G. Jung, *Modern Man in Search of a Soul,* Harvest Books.
2. S. Freud, *New Introductory Lectures on Psychoanalysis* vol .2 Pelican Books 1973.
3. V. E. Frankl, *Psychotherapy and Existentialism,* Pelican Books 1973.
4. V. E. Frankl, *The Doctor and the Soul,* Bantam Matrix edition 1969.
5. V. E. Frankl, *Man's Search for Meaning:* An Introduction to Logotherapy, Pocket Book edition 1971.
6. Leonard Cammer, *Up From Depression,* Pocket Book edition 1972.
7. Samuel Lowy, *Should You Be Psychoanalyzed?,* The Citadel Press 1967.
8. Philip L. Harriman, *An Outline of Modern Psychology,* Littlefield, Adams & Co. 1970.
9. Wayne E. Oates, *New Dimensions in Pastoral Care,* Fortress Press, Philadelphia, 1970.
10. Russell L. Dicks, *Principles and Practices of Pastoral Care,* Fortress Press, 1968.
11. Samuel R. Laycock, *Pastoral Counseling for Mental Health,* Abingdon Press, 1961.
12. Н. П. Татаренко, Психіатрія, „Вища Школа", Київ — 1971.

ДО ГЕНЕЗИ Й ІДЕОЛОГІЇ ПРОПОВІДІ

ПОХОДЖЕННЯ ПРОПОВІДІ ТА ЇЇ ОСНОВНЕ ЗАВДАННЯ

Проповідь, оцей особливий рід релігійного ораторства, була витворена в специфічних обставинах, як відповідь на конкретні вимоги релігійного життя. Її зродили обставини громадського Богослуження, коли до нього був доданий елемент читання Св. Письма, — священних оповідань про Божественне Об'явлення. Саме цей елемент зумовлює незмінне поняття про проповідь, а також її вікові призначення, що є своєрідним **усучаснюванням** Об'явлення Божого повсякчасно.

Проповідь зродилася в літургічних обставинах, у самому центрі громадського релігійного життя, і від тих обставин вона невідлучна і до нашого часу. Це дуже важливий момент для дослідника генези проповіді, а також для пізнання священної ідеї громадського релігійного навчання взагалі. І кому як кому, — ця віковічна ідея проповіді повинна бути ясна найперше самому проповідникові.

Як все інше в світі, так і релігійна проповідь у своєму історичному процесі підлягала впливам своєрідної еволюції; зроджена в центрі синагогального Богослуження у формі **перефразовування** Св. Письма розговірною мовою (V-IV століття до Народження Ісуса Христа), проповідь розвинулася в **коментар,** роз'яснення Священного Писання, а пізніше прийняла форму **структуральної проповіді** з уведенням, викладом та закінченням.[1] Згодом вона підлягала змінам щодо своєї мети: проповідь бувала душпастирська або місійна. Це головно на початках проповіді християнської. Проте, від того часу, як проповідь набрала літургічного значення і стала невід'ємним елементом Богослуження — перше синагогального, а пізніше християнського, — проповідь набрала значення і сили **продовжування й усучаснювання** (унагляднювання) **Божественного Об'явлення людині даного часу.** Через те, пише Інґве Брі-

[1]. **Еврейська Енциклопедія** том VI, С.-Петербург, 1910.

ліот,[2] в основу проповіді лягли три головні елементи, яких від неї відлучити не можна. Це елементи (1) **літургічний,** (2) **екзегетичний** і (3) **пророчий.** Без цих елементів проповідь утратила б характер священної і духовної бесіди.

Так, отже, традиційна і природня ситуація для проповіді — в структурі церковного Богослуження, в атмосфері славословія і праславлення Бога і моління до Нього. Це найвідповідніша ситуація для живого діяння проповіді на душі людей, зокрема проповіді душпастирської. Правда, у житті Церкви є велика потреба для проповідей місійних, для проповідничої діяльности поза межами храму, або навіть даної громади людей, і таке проповдіництво буває корисне й успішне; але, кажемо знову, — найбільшу спасальну й освячуючу силу має та проповідь, яка зро джується й розливається по душах людей з центра Церковного Богослуження в храмі. Це проповідь пастирська, нормальна.

Проте, з вищесказаного не треба робити висновку, що пастирське служення словом повинно обмежуватися до обставин храму й церковного Богослуження. Проповідь Господа нашого Ісуса Христа на Горі (Мт. розділи 5 до 7) була виголошена на лоні природи, але, незважаючи на те, то була проповідь пастирська: зворушлива, жива і сердечна.[3]

Добре ознайомлення з ідеологією проповіді допоможе проповідникові кожну проповідь оживити духом життя й освячення — буде вона виголошена в сфері Богослуження, чи поза нею. Дуже велику ролю в цьому відограє також фактор особистий, сам проповідник. Це бо від нього залежить, чи його проповідь буває вірним продовженням живої проповідничої традиції, чи ні.

---

2. **Yngve Brilioth, *A Brief History of Preaching,* Fortress Press, Philadelphia 1965.**

3. „Пастирська" проповідь — це проповідь, виголошувана до **віруючих** людей; це проповідь спокійна, любовна, сердечна. Такою була Проповідь Ісуса Христа на Горі, або Його слово до Апостолів на Тайній Вечері. Прикладом проповіді **місійної** може бути палка промова Ісуса Христа до книжників і фарисеїв з повторними окликами: „Горе вам, книжники та фарисеї, лицеміри...!" Матвія розділ 23.

ГОЛОВНІ ЕЛЕМЕНТИ ЦЕРКОВНОЇ ПРОПОВІДІ

Вищеподана коротенька генеза проповіді довела нас до мови про головні елементи, які становлять ту особливість проповіді, яка зовсім виділяє її із сфери ораторства людського, а обдає її і силою, і духом священного слова та творить з неї дійснісно релігійну — духовну проповідь.

Велику ролю в утримуванні проповіді в межах живого духа Пророків, Апостолів і інших церковних благовісників, як згадано вище, відограє сам орган проповіді — проповідник. Проте, він тільки орган, а на саму істоту проповіді складаються інші елементи.

(а) **Елемент літургічний:** Цей елемент творить ситуація виголошення проповіді в храмі, в контексті Богослуження. У дослідженнях генези християнської проповіді дослідники часто спиняються на першій відомій проповіді Ісуса Христа, виголошеній у Назаретській синагозі (Лк. 4:16-21). Та проповідь була виголошена в **синагозі,** в контексті жидівського Богослуження. З лона Богослуження взагалі проповідь була зроджена, в сфері Богослуження вона розвивалася, і ось за часу Ісуса Христа вона вже була прийнятою й затвердженою літургічною традицією.

Крім того, проповідь здавендавна пов'язана з літургічним читанням Св. Письма і являється органічним розвитком з нього; так було в первісній жидівській традиції, так воно було і на початках Християнства і продовжується досі. Це з уваги на цей елемент — літургічний — проповідь завжди вважалася органічною частиною Богослуження. Коли ж проповідь буває вийнята з літургічного контексту, і її виголошується в іншій ситуації, — вона втрачає свій природній маєстат і силу (елемент літургічний), а стає звичайною духовою бесідою.

Літургічний елемент проповіді має дуже велике значення в ситуації православної богослужбової традиції з її винятковою літургічною атмосферою. Вона бо дуже додатньо впливає так на підготову людських сердець для слухання церковних повчань, як і на збагачення духа і сили самої проповіді. Крім того, літургічний елемент ле-

жить у самій основі проповіді й витворює для неї природню ситуацію.

(б) **Елемент екзегетичний:** Це пов'язання проповіді з Св. Письмом. Цей елемент проповіді також один з основних. І, як бачимо із старозаповітньої й новозаповітньої проповідницької практики, він являється основним первнем у генезі проповіді. Публічне релігійне навчання зродилося з перефразовування й **тлумачення** Св. Письма, і з цього первня зроджувалася й розвивалася давня синагогальна, а пізніша християнська проповідь. І Св. Письмо стало основним джерелом проповіді, — основним і найголовнішим. Перша занотована проповідь Ісуса Христа в Назаретській синагозі була основана на тексті Св. Письма, і та практика була вже глибоко вкоріненною традицією: корінь усіх публічних релігійних повчань у синагозі, а пізніше в церкві виростав з свого природнього ґрунту — з Св. Письма.

Християнська гомілія є наглядним прикладом широкого основування церковної науки на Св. Писанні, прочитаному під час Богослуження в церкві. Пізніше, коли замість гомілії почала появлятися формальна проповідь, то й вона була основувана на окремому вірші чи тексті Євангелії, або Апостольських Писань. І саме цей **екзегетичний елемент** проповіді являється запорукою, що вона від своїх первісних релігійних основ не відходить, — та й не може відходити, бо, інакше, проповідь утратила б свій зв'язок зо Словом Божим і була б позбавлена таких своїх природніх властивостей, як сила, дух і життя. Крім того, проповідь, відірвана від Слова Божого, розминулася б з самою ідеологією церковних повчань і утратила б характер **усучаснювання й увіковічнювання** в серцях людей Об'явлення Божого.

Екзегетичний елемент проповіді, тобто елемент Св. Письма, — невідлучний від жодної проповіді — місійної, чи пастирської. Це душа й обличчя кожної проповіді, на протязі всієї історії її розвитку й служення великій місії релігійного просвічення світу та справі спасіння людей.

(в) **Елемент пророчий:** Цей елемент проповіді можна інакше назвати елементом живого слова, або, в нашому

християнському випадкові, елементом християнізації. Але термін **„пророчий елемент"** все таки підходить краще, бо завдання проповіді він окреслює сильніше. Цей елемент дуже сильно був наголошений у проповіді Ісуса Христа в Назаретській синагозі. Прочитавши слова пророцтва Ісайї (Лк. 4:18-19), Господь Ісус Христос на початку своєї проповіді промовив: „Сьогодні збулося Писання, яке ви почули!" (Лк. 4:21).

Згадана проповідь Ісуса Христа сама собою була пророча, і проголошення проповіді було пророче, вимовлене з Божественним авторитетом. Сила пророчого елементу тут сильно наявна. І в цьому властиво полягає сила цього елементу, і вона повинна бути відчутна в кожній проповіді. Слова проповіді повинні бути слова благодаті (Лк. 4:22) у кожному випадкові. Ми маємо на увазі саме цей — пророчий — елемент, коли говоримо, що проповідь повинна бути зворушлива, жива, проймаюча душі людей, — екзистенціяльна.

Отже, пророчий елемент проповіді полягає ще й у тому, що він кожний предмет з минулого, сучасного чи й майбутнього **оприсутнює,** реалізує живим і чистим словом і надає йому живої динамічности й благодатної сили. Коли ми кажемо, що сучасний проповідник повинен бути переємником традиції Пророків і Апостолів, то на увазі маємо саме цей елемент проповіді.

Очевидно, з уваги на цей елемент, кожному проповідникові ставиться великі вимоги, бо за присутність пророчого елементу в проповіді — він відповідає...

Отож, елемент пророчий основується на дусі Священного Писання, а це вказує на те, що проповідник не може обмежуватися лише коментуванням Св. Письма. Правда, він може користуватися всякими коментарями на Священні Книги, але пророчого духа із Св. Письма він мусить добувати сам — углибленням у Св. Письмо, роздумуванням і молінням.

Священні Книги — це Слово Боже. За ним стоїть вічноживучий Господь, а оприсутнювання Його людям — це завдання проповідника. У цьому полягає пророчий еле-

мент проповіді, — елемент від неї невідлучний.

Тут ще треба сильно наголосити те, що до пророчого елементу належить дуже важлива проповідницька чеснота — чеснота мужности, готовість і вміння говорити слово правди безбоязно. Бо хоч проповідникові краще підходить характер лагідного благовісника, то він все таки мусить бути готовий, у потребі, застосовувати пророчу безцеремонність. Такий бо то обов'язок служителя слова.

На цьому закінчуємо розмову про генезу та ідеологію проповіді. Але саме закінчення зведемо до пригадки, що основна — первісна й віковічна — ідея проповіді є та, щоб усе благовістя про Господа Бога і спасіння світу **усучаснювати,** щоб надавати йому сили і значення життя, щоб зводити його й приноровлювати до потреб сучасности. Проповідь діє **сьогодні** і так мусить діяти, хоч первісні елементи її діючої сили — незмінні. Це елементи літургічний, екзегетичний і пророчий.

ПАРАФІЯЛЬНІ МІСІЇ

(У світлі практики в межах Української Греко-Православної Церкви в Канаді)

ВСТУП

Серед усіх християнських віроісповідань дедалі більше підносяться тривожні голоси про підупадання релігійного життя, про брак священства, про відхід людей від церковного життя, про занепад церковної дисципліни, моралі і т. ін. Про це говориться скрізь, і ми не маємо жодних даних на те, щоб сказати, що в нас ця справа представляється краще. Навпаки, і в нас є турботи, є чим тривожитися, є над чим задумуватися поважно.

У світлі цієї дійсності дуже потішаючими, а то й підбадьоруючими моментами є Місії, що їх священики влаштовують у межах даної парафії чи місійної округи. Бо якраз ті Місії можуть бути відповіддю на сучасні голоси тривоги. Крім того, не слід забувати, що одиноким, невідмінним і безнастанним завданням Церкви Христової на землі і є Місія, — Місія будування Царства Божого в людях.

Хоч місійність — це нормальне завдання Церкви і її духовенства, то за нашого часу вже сталося так, що Місію вважається чимсь особливим. Тепер Місію влаштовується з даної нагоди, або в обличчі даної проблеми морального чи віроісповідного характеру, проти якої треба повести зусильну протидію. Але Місії можна влаштовувати при любій нагоді, коли на це є час та відповідні засоби.

З місійною акцією пов'язується проповідництво. І місійна проповідь — це незвичайна проповідь; вона глибоко розроблена, сильна і мужня, — проповідь повна **пророчого духа.** І не кожний проповідник для спеціяльного місійного проповідництва надається.

Проповідь місійна — це проповідь особлива; від неї повинно бути відчутне глибоке знання, високий церковний авторитет, повага та любов до вірних. Тому місійна

проповідь — як місійна діяльність взагалі, — вимагає чимало праці, чимало духовної підготови.

ПЛЯНУВАННЯ МІСІЇ

Місійна діяльність Церкви, в нашому сучасному розумінні місії, — це діяльність незвичайна. Місію викликає якась особлива обставина чи потреба. Дуже часто Місію викликають негативні явища; їх пізнає пастир чи провід церковної громади, або й місійної округи, і на це реагується добре зорганізованою Місією.

Місію плянує місцевий священик (в порозумінні з головою чи управою місійної округи), який знає причину для Місії найкраще, і знає, як на неї зареагувати. Він Місію організує сам, чи при помочі голови місійної округи. Для Місії визначається найкращий час, запрошуються добрих проповідників — духовних та мирян — і дається їм вказівки, як вони повинні до Місії приготуватися.

Почин даній Місії дає місцевий священик чи голова місійної округи. Він оголошує її, приготовляє до неї своїх вірних, скликає людей на Місію, але саму місійну роботу краще переводять спеціяльно покликані на те місіонери — духовні чи й миряни.

Місію можна плянувати на декілька годин, на один вечір, один день, чи й на цілий тиждень. Але все мусить бути відповідно впляноване й переведене як слід.

На Місію можна скликати людей із інших парафій, або й з терену всієї місійної округи, і конче треба проголосити наперед, в якій справі, на яку тему та під яким моттом дана Місія буде відбуватися. Це потрібне на те, щоб усі могли виробити до даної Місії відповідне наставлення, і щоб заздалегідь знали, про що йдеться.

До Місії повинні готовитися не тільки духовні і ті, що будуть брати в ній провідну участь; до Місії готовляться всі священики і миряни, бо всі повинні взяти в ній активну участь: як богомольці, учасники Таїнств Сповіді та Причастя, а також учасники місійних дискусій. Участь якнайбільшого числа вірних у місійних дискусіях — це дуже і дуже важлива та корисна справа.

У наших обставинах Місія повинна починатися в церкві, а продовжуватися в парафіяльній авдиторії. В церкві звершується Богослуження і там проповідує один священик (краще таки виголосити тільки одну проповідь, щоб людей не перетомлювати), а в авдиторії можуть проповідувати священики і миряни, — але все треба добре підготовити заздалегідь, і вся Місія мусить відбуватися згідно з наміченим і проголошеним пляном.

Кожну Місію викликає якась причина чи потреба, а тому кожна Місія відбувається під одним кличем чи знаком. Тема всіх проповідей і промов — одна, але кожний проповідник опрацьовує її з іншого боку та в іншому насвітленні. Це вирішують ті, що плянують Місію. Це необхідне для успішности Місії. Кожна Місія мусить бути успішна, і люди повинні вийти з неї духово піднесені, підсилені, а не так, щоб у них після Місії залишилися якісь сумніви. Викликані оголошенням сподівання людей Місія мусить задовольнити, інакше Місія успішною не буде.

Під час Місії можна, а часом таки треба мати проповідь філософічного характеру. Таку проповідь краще доручити сильному проповідникові; морально-аскетичні теми можуть опрацьовувати пересічні проповідники. Взагалі, для кожної місійної проповіді, для кожного викладу треба підбирати таких людей, які виконають своє завдання найкраще. Це відноситься так до священиків, як і до промовців з мирян.

СПОСІБ ПЕРЕВЕДЕННЯ МІСІЇ

Місія починається Богослуженням у церкві; це може бути Вечірня, Всенічна, Божественна Літургія (тоді конче Сповідь і Причастя), Молебень чи й Акафіст. У церкві, як сказано вище, вистачить виголосити одну проповідь, а інші проповіді чи виклади (вистачить дві: одна виголошена священиком, друга — мирянином), — нехай будуть виголошені в авдиторії. Більше двох проповідей на односесійні місійні збори не варто призначати, щоб людей не перетомлювати.

Місійні збори в авдиторії може відкрити місцевий священик, або й голова церковної громади. Він кличе громаду до молитви. Настоятель, голова місійної округи, або господар місійних зборів пояснює ціль Місії, проголошує порядок її переведення, а тоді збори слухають першу місійну проповідь чи виклад. Після проповіді можна всією громадою відспівати якусь молитву чи церковну пісню. Тут можна вислухати одну чи більше релігійних деклямацій, прочитати підхоже місце із Св. Письма, а по тому вислухати другу проповідь. Тепер уже можна почати дискусію у формі запитів від вірних і відповідей від проповідників чи присутнього духовенства. При тому господар місійних зборів стежить за тим, щоб дискусія не вийшла поза межі загальної теми Місії та порушених питань у проповідях.

Господар зборів, як і всі учасники пильнують, щоб у залі місійних зборів царив спокій і відповідний настрій. Настрій залежить від духа і сили проповідників. В авдиторії повинна бути відчутна свята церковна атмосфера, повага та блаженний спокій. Курення в залі місійних зборів не можна допускати.

Вже в час приготовлення до Місії і в час її переведення треба докладати всіх зусиль, щоб у дискусіях участь взяло якнайбільше людей. Ставлення в час Місії запитів з боку вірних — це не раз їхня одинока нагода входити в розмову в справах, які їх турбують чи цікавлять, і в цей спосіб можна покрити і вияснити багато проблем та питань. Так можна вияснити ті питання, які людей цікавлять чи турбували на протязі якогось часу, а можна обговорити і ті питання, які виникають вже в самій ситуації місійної програми.

Усе це можна і треба зробити в програмі Місії. В житті людей можуть виникати прерізні релігійні запити, — навіть такі, які до теми даної Місії не підходять. Через те, під кінець кожних місійних зборів треба зробити місце і на такі питання, які з темою Місії не в'яжуться. Така Місія буде для людей цікавіша, бож вона дасть їм нагоду вияснити неясне, а все сумнівне та турбуюче усунути.

Кожна Місія повинна бути захоплююча, цікава, і якщо вона такою буде, то буде популярна й корисна.

Так переведена Місія людей кріпить, ущасливлює, будує їхнього духа, а це є якраз те, що ставить під церковну структуру міцні основи, робить Церкву сильною організаційно і духово. Де цієї сили немає — то це саме там зроджуються всякі тривожні голоси, що їх згадано вище.

Успіх Місії залежить від доброго плянуванян і способу її переведення, а також і від рівня підготови тих, що є за неї відповідальні та беруть у ній участь, тобто — від місіонерів. До кожної Місії вони мусять підготовлятися всесторонньо, бо не відомо, з чим хто з вірних на Місію йде, — з якими болями та запитами. А всяких турбуючих запитів і то запитів нових, модерних тепер повно. Певно, що тих запитів треба сподіватися на кожній Місії. І добре, коли вірні їх на Місію понесуть, а ще краще, коли вони на Місії почують від когось ясну й авторитетну відповідь.

МІСІЙНІ ВИКЛАДИ

Через те, що в наш час все більше і більше число вірних — це люди середньої, а то й високої освіти, — тому й усі місійні зусилля й методи повинні бути приноровлені і до їхнього інтелектуального рівня.

Не всі люди однакові, але всі вони є об'єктом місійної праці. І якщо, скажемо, інтелігентові живої віри вистачить звичайної щирої церковної проповіді, то маловірному інтелігентові самої церковної проповіді замало. Така людина має свої погляди, свої релігійні запити, і з тим треба рахуватися й треба зустрічатися з нею на рівні мислення її категоріями. Це можна, і треба, робити під час спеціяльних лекцій та місійних викладів. Коли як коли, а за нашого часу без такої форми місійної праці обійтися не можна.

Самозрозуміло, що для такої місійної праці треба місіонерів високої освіти, глибоких знань та не абияких проповідничих здібностей. Такий місіонер сходить з рівня суто церковного проповідника, пророка - апостола, а стає

на місце богослова й філософа. Він проповідує Правду Християнства й науку Православної Церкви у формі академічного викладу і, в потребі, обґрунтовує свій виклад розумовими заключеннями. Але й тут повинна бути відчутна благодать церковного проповідництва, хоч більше зусиль кладеться на логічність викладу, на заключення філософічні. Очевидно, чим сильніша віра викладача-місіонера та його любов до Бога і Правди Православія — тим більш переконливим буде його місійний виклад.

Така метода ведення християнської місії — це вже справді завдання незвичайне, а тому для неї треба місіонерів сильного духа, глибших знань, — місіонерів кращих ораторських здібностей. Але й кожний священик може таку місійну працю повести успішно. Додай тільки до свого знання силу чистої віри, любови до Правди, до людей та до праці, — і кожна людина може стати місіонером високого рівня. Необмежених людей немає, а сильним є той, хто із своїм обмеженням не ховається і не вдає із себе того, ким він не є. Такі люди — сильні, а додай до того трохи шукань та праці, — кожен зможе стати сильним місіонером.

Місійна праця на академічному рівні і такими ж методами — це не звичайна місійна праця, проте вона розрахована на те, щоб усіх вірних і з усіх верств суспільства привести до нормального церковного життя.

Сучасне маловір'я не завжди є наслідком того, що людина вірити не хоче; проблема новітнього охолодження віри полягає в тому, що діти часто виростають без відповідного релігійного виховання та вишколення, без практичного зростання в живій релігійній атмосфері дому. А коли в них таких основ релігійного життя немає, не вироблено сильного живого релігійного світогляду змалку, — то, скажемо, сучасна школа їм релігійно не помагає, а навпаки, — завдає їм в їхній релігійній нестійкості нищівних ударів.

У Церкві є багато людей хиткої віри, чимало людей належить до Церкви тільки формально, а в тім числі є члени інтелігенції, серед якої є багато таких, що вірують,

але вірують по-своему. До правдвовірства та до нормального церковного життя таких людей можна вести шляхом спеціяльної місійної праці та викладів. Це місія можлива. Французька революція завдала була християнам великих нищівних ударів, але зусильна й уміла праця християнських місіонерів, зокрема на академічному рівні місійної праці, привернула їм нові сили, а то й можливості.

Це можливе в кожному випадкові, а в тім і в нашому.

При цьому варто згадати і те, що раціональне примирення з релігією та Церквою, і таке ж членство в Церкві, маловір'я не виліковує. Примирення з релігією — це не релігійний досвід, що для нормального церковного життя є основним і необхідним. Проти раціонального примирення з релігією треба ставити живу місійну працю і цей стан можна змінити. Тут може довестися працювати затяжно й індивідуально, щоб кожна людина могла вкінці зажити повним церковним життям та з Апостолом сказати: „Тепер живу вже не я, а Христос проживає в мені!" (Гал. 2:20).

Щодо сучасного маловір'я серед інтелігенції молодого і старшого поколінь, то те маловір'я часто таки інтелігентністю умотивовується. Тут уже є шаблонна вимовка: „Я маю на релігію свої погляди". Проти таких поглядів та „учености" треба зусильної християнізаційної праці, отже праці місійної, як про це сказано вище.

МІСІЙНІ БЕСІДИ В ФОРМІ ДРУЖНІХ РОЗМОВ

У нас не раз бувають чутні голоси про т. зв. „ходження Церкви до народу". Це ставиться у формі вимоги, але та вимога подібна до вищезгаданої вимовки „Я маю на все свої погляди". Ця вимога не дуже продумана. Але ось душпастирське ходження місіонерів в народ — це вже справа інша. Таке ходження святе і дуже потрібне. Але те ходження — це справді ходження місійне, подібне ходженню Христовому та Його Апостолів.

Добрий проповідник знає, що його місійна діяльність не обмежується тільки до церковного амвону. Праця з амвону — це не така то місійна праця, і багато спільного

з апостольством вона майже не має. Велика апостольська, отже місійна праця ведеться серед пастви, у світі, поза богослужбовими зборами в церкві. Але це не „ходження Церкви до народу", а нормальне душпастирство, що є продовжуванням звичайної християнської Місії. Цієї ідеї не можна змішувати з якимись іншими поняттями, хоч би й з „ходженням Церкви до народу".

Як цю ідею оживотворити тепер?

Дуже легко, — треба тільки мати відкриті очі на місійну діяльність Самого Господа нашого Ісуса Христа і піти Його слідами — очевидно, в своїх межах.

Небесний Місіонер — Господь Ісус Христос, не обмежував Своєї праці тільки до виступів у синагогах, чи публічних виступів в славному Єрусалимі. В Євангелії читаємо Його глибоку віронавчальну і моральну науку, що була виголошена в приватних розмовах, наприклад, у розмові з Никодимом (Івана, розділ 3), з самарянкою (Івана, розділ 4), з іншими поодинокими людьми, фарисеями, Своїми учениками. А яка глибока й широка наука Господня була виголошена Ним під час Тайної Вечері та взагалі вночі Страсного Четверга!...

При тому варто звернути увагу на те, що ті бесіди Господні мали характер дружніх і сердечних розмов, при чому і Його співбесідники брали в них активну участь. Та метода місійної праці була дуже успішна, і немає причин, чому її не можна було б примінювати тепер. Більше того, — на такі місійні розмови завжди є велика потреба, а також пригожий час, і вони дуже потрібні в нашій ситуації.

Практично, такі дружні місійні бесіди можна переводити в межах невеликих сходин, або й навіть у межах родини. Ініціятиву може проявити священик, або й самі вірні. Священик може зорганізувати спеціяльні сходини в церкві, в якійсь авдиторії, чи й у приватній хаті. Таким сходинам можна надати якусь релігійну тему і в її межах провести бесіду й дискусію. А може бути і так, що предмет розмов поставить хтось з вірних. Така місійна праця матиме великі наслідки: по-перше, розмова на релігійну тему ведеться з активною участю вірних, і вони самі по-

рушують такі питання, які їх цікавлять, або які для них неясні; по-друге, в людей поволі виробляється релігійний настрій, поширюється свідомість та постійна релігійна атмосфера; по-третє, душпастир входить в близький зв'язок зо своїми вірними, а це в його праці має велике значення.

Персональна місія Ісуса Христа мала великий вплив на людей, отже велике місійне значення; такою місійною методою сьогодні деякі християнські і нехристиянські групи ведуть велику й успішну акцію за навернення людських душ до своїх переконань. І немає жодних причин, ані оправдання, чому б така місійна метода не була поширена і серед людей своєї Церкви. Треба тільки бажання служити Церкві, Євангелії, служити ділу спасіння людських душ, —треба дещо більше місійної наснаги та волі. Час на такі Місії знайдеться і вони невідмінно будуть завершені великим душевним добром так для тих, хто буде брати в них живу участь, як і для їхнього ініціятора.

Дружні місійні зустрічі й розмови, особливо в нашій ситуації, — це, може, єдина рятункова місія для багатьох наших родин та вірних — так простолюддя, як інтеліґенції. Така місія завжди була успішна. Це місія корисна, може не легка, але завжди високонагородна, а понад усе — вона дуже потрібна. Надати цій місії живого духа та руху — це вже завдання наше.

ЧАС ПІСЛЯ ПАРАФІЯЛЬНОЇ МІСІЇ

Кожна Місія, а зокрема місійні проповіді повинні мати тривале значення. Місії бо організується на те, щоб даний душевний стан, ситуацію на терені парафії поліпшити, змінити. Через те, підготовлення Місії та місійних проповідей вимагає багато душевних зусиль, плянування, конкретної праці, а в тім завжди гарячого моління.

У проповідях повинна бути відчутна гаряча любов до правди, до людей та до Господа Бога, і цю місійну щирість проповіді і самого проповідника вірні повинні відчувати. Місія бо і місійні проповіді не повинні залишатися

тільки у враженнях людей. Місія повинна позначитися конкретно в проявах життя. Інакше Місія із своїм призначенням розминається. Через те люди повинні бути наставлені до Місії так, щоб усі відчували і розуміли, що Місія — це справді явище незвичайне.

Місія не забувається. І добре враження з Місії, а зокрема місійні повчання пригадується при кожній відповідній нагоді й розмові. Дух бо добре переведеної Місії повинен бути відчутний у громаді якнайдовше, а в потребі — його варто оживити новою Місією.

Місії оживляють релігійну свідомість людську, і згодом, зокрема при добрій праці під час і після Місії, — люди місійні оказії полюблять і самі вимагатимуть їх частіше.

Треба знати, що місійність — це ніколи невмируща, отже безнастанна діяльність Церкви Христової на землі, і в цій діяльності повинні бути заангажовані й охоплені нею всі вірні даної Церкви, Єпархії, Парафії чи окремої церковної громади.

Завданням Церковної Місії є будування Царства Божого в серцях людей, — переміна людей, громад, суспільства, а то й цілого світу.

Це треба мати на увазі при організуванні й переведенні кожної Місії.

SUMMARY

This summary is an English translation of the Ukrainian introduction to this book.

The book, *A Contribution to Thoughts on Contemporary Pastorship* is a collection of six articles gathered together herein by a common goal: to contribute even in a small measure to the awakening of thoughts on the problems of contemporary pastorship. These problems, and among them the spiritual needs of contemporary man, are very broad and this simply widens and deepens a pastor's responsibility, the whole shape of pastoral work.

The days are gone when the priest could limit his work to the role of a "theourgos" (celebrating of divine services and performing ritual functions). Today the priest must devote more time, knowledge and his abilities to the specific needs of a human being. These needs are continually increasing, and for this reason, the position of caring for people places greater and greater demands on the pastor. These demands are growing to the extent of universal challenges to contemporary pastorship.

This collection of articles cannot pretend to have an authoritative word about these problems. But if it becomes even a small motivation towards the awakening of a more profound understanding of the contemporary state of the flock, as well as the pastor, a better comprehension of the responsibility of caring for them on the part of the pastor, then this in itself will justify the appearance of this collection in the form of a book.

The six articles of the collection are: 1. "Pastorship in the Face of Anti- and Non-Religious Trends," 2. "Man and the Laws of Creativity," 3. "Conception of Happiness According to the Philosophy of Hryhory Skovoroda," 4. "Clinical Psychotherapy and Pastorship," 5. "On the Genesis and Ideology of the Sermon" and 6. "Parish Missions," — these are discussions of various problems unrelated to each other in subject matter. But when we look at them from the perspective of the problems of contemporary pastorship,

then it can easily be seen that the subject of each of them stands in the right place, and that each of them deserves the attention of the pastor.

The author does not have the least intention of pretending that the questions he touches regarding the spiritual problems of contemporary man as well as contemporary pastor, are herein treated exhaustively — both as regards their depth and the very scope of this matter. This collection in our theological literature is only the pioneering step towards this most important field. However, even this small step may awaken a desire for bolder ones and even greater "adventures" in this area.

In the article "Pastorship in the Face of Anti-and Non-Religious Trends," the author tries to look at the realm of this phenomena through the prism of the situation of the world in its relationship to religion; it includes references to the general spiritual state of modern man, to his needs and spiritual searching, and briefly discusses the role and possibilities of contemporary pastorship.

"Man and the Laws of Creativity" is an article which tries to draw attention to the significance of the element of creativity in the life of man as well as the results of his inactive state. The right solution of the problem of creativity can have great significance for contemporary man who often grows pathologically bored with his own life. And this is no small pastoral problem.

The aim of the article "Conception of Happiness according to the Philosophy of Hryhory Skovoroda" is to discuss and illuminate this category on the basis of his simple and generally accessible philosophy. In his conception about happiness, Skovoroda is very close to our contemporaries in his Christian existentialism; acquaintance with him can be beneficial to the common man as well as the pastor because his material contains many good thoughts about human happiness.

A special place in this collection is merited by the article "Clinical Psychotherapy and Pastorship". This article is directed to pastors, especially those for whom

non-Ukrainian literature on this subject is inaccessible. The article illumines an interesting field of service to man but its goal is not so much didactic as informative. However, even in this way, it can serve to draw attention to several important areas in the work of healing of the human being, and this in itself justifies its inclusion in this collection.

The article "On the Genesis and Ideology of the Sermon" has a special and, therefore, an important aim. The genesis of the sermon has its homiletic significance, but, in this case, more important is the ideology of the sermon. In this article the author attempts to touch on the basic intent of preaching. He emphasizes the statement that the intent of preaching is not so much archeological or historical as existential; for the sermon does not merely bring to memory the past: it actualizes the past and makes it present in the souls of people of a given time, or simply adds existential meaning to the truth that is proclamed. Of course, such a sermon will have a saving effect on people. The mere recounting of history, stories, does not save, in itself, but simply expands knowledge. In this article the author tries to show that a sermon has a salvific significance. And in pastorship the salvation of souls is of primary importance.

The final article, the "Parish Missions," does not bring anything special to this collection, but it can at least in some way be useful. Besides, missionary activity is such an important matter today that even the smallest iota in its service is very important.

Thus, the summation of this collection, *A Contribution to Thoughts on Contemporary Pastorship* could be ended here. But there must also be stablished here a deeper intent of the above articles — that intent which can even be called the main idea of the entire collection. It is pastorship oriented to serving the concrete needs of the individual, especially, serving the person who is in a critical state, therefore in a great need.

The reason for this is that the time has come when it is necessary to make some re-orientation, in other words, the time has come to put conceptions of real and concrete significance in places of primary importance. It seems that one for too long has been preoccupied with such collective conceptions as the Church, the people, the community, and these conceptions frequently used to be idealized to the extreme, although they are often actually mere abstractions.

In raising the above collective conceptions, one frequently overlooks and neglects the real conception about man — the individual. Behind the conceptions of the Church, the people, the community one fails to see the concrete and pressing needs of the individual brother, frequenlty the one hundredth sheep which is so precious to the Lord (Matthew 18;12). It must be admitted that even the lost sheep is not a sheep that has perished and thus is to be forgotten: it is a sheep that needs help — a helping hand, a cup of cold water, a friendly look, sympathy, a good word, fellowship. For it happens that a fallen or merely branded person is set aside, socially abused and neglected.

It is important to emphasize that each human being — each individual person — is a unique value, an indestructible essence which can never be replaced or duplicated. This is an axiom which is proclaimed and easily accepted theoreticlly. Now, in the light of this axiomatic conception about the person, one should simply think what it would mean if in the depth of misfortune of this splending being (for a person is the image and likeness of God!), in his or her spiritual threat or need, one were to help him or her to save himself or herself; or on the other hand to neglect this being, that is to bring about his or her downfall and eternal destruction . . .

It cannot be said that no one cares today about the person, the individual. The individual is thought of and cared for but he is seen as a being in the earthly sense, and when one struggles for his well-being one more often has in mind only his earthly welfare. This is humanism and in

practice this is what even Christian humanism comes down to. But true Chritianity is concerned with the entire human being, seeing an eternal value in the divine spark of his life, which can never be extinguished or smothered. Man is immortal. The eternal welfare of this spark (the salvation of the soul) is the ultimate mission of Christ's Church in general and of a Christian pastor in particular. It is also his constant responsibility.

Here, one could also note the following: if anyone ever has a sleepless night, he is advised in light of the above to think about man — about the individual man, about the divine value placed upon him (man is created in a form of divine value), about the spiritual possibilities which stand before him on his path to eternity, and also about one's own eventual role in the realization of those possibilities; and that role may be positive or negative... Such meditations may have far-reaching creative effects on any person.

What brought about the appearance of this collection? — A great need of printed material on the subjects herein touched upon. The author experienced it most keenly during his lecturing in Pastoral Theology and Homiletics in St. Andrews College in Winnipeg. Some articles of this collection were written on the basis of his lecture material.